

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

OKTOBER 1980 NUMMER 10

Indhold

Gudrun Eggers Hansen: Hvor og hvem?	273
Niels Åge Nielsen: Var Ribe runeskal en amulet?	276
H. V. Gregersen: Thomashus – Tømmeshus	281
Vibeke Harsberg: Et spørgsmål om loyalitet	285
Boye Andersen: Sprogforeningen 100 år	287
Poul Andersen: »Kosakvinteren« i Gråsten	289
Chr. Stenz: Supplement til »Kosakvinteren«	295
Bjørn Svensson: Flensborg med og uden Rude	296
Andreas Petersen: Æ Landstorman i Synneborre	302
J. C. Houborg: Fra Nustrup til Sibirien i 1906	306
Samuel Koch Hougaard: Hedebonde og smed	309
Hanne Jenssen-gruppen	312
Boganmeldelser	313
Grænselandsdagbog	317

DANSK CENTRALBIBLIOTEK FOR SYDSLESVIG

Et tilbud fra Studieafdelingen:

På grund af en række udgivelser i de kommende måneder gennemfører Studieafdelingen ved Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig en prisnedsættelse på tidligere bøger. Bøgerne kan bestilles hos Deres egen boghandler eller gennem Padborg Boghandel, Nørregade 16, 6330 Padborg (tlf. (04) 67 31 08). Padborg Boghandel har vore udgivelser i kommission. Ved køb af bøger for et beløb på mindst 150 kr. fremsender Padborg Boghandel bøgerne portofrit. I prisen er inkluderet 22 % moms.

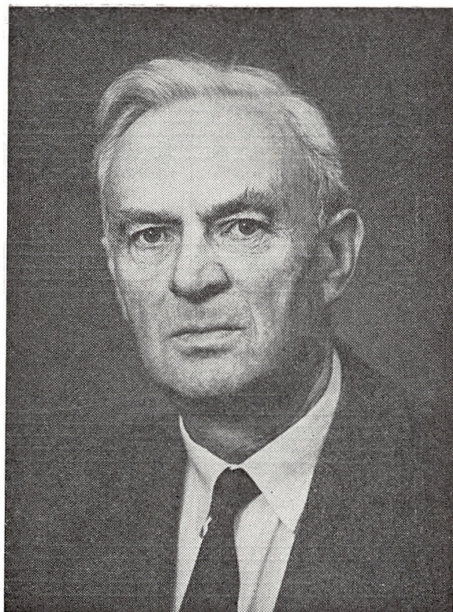
1. Hermann Clausen: Der Aufbau der Demokratie in der Stadt Schleswig nach zwei Weltkriegen. Erinnerungen. 1966. 303 s. Indb. 15,00 kr.
2. H. V. Gregersen: Niels Heldvad 1564–1634. Ein Schleswiger der nordischen Renaissance – ein Bild seines Lebens und seiner Zeit. 1967. 272 s. ill., indb. 10 kr.
3. Lorenz Rerup: A. D. Jørgensen. Historiker aus dem schleswigschen Grenzland. (1840–1897). 1967. 160 s. ill., indb. 10 kr.
4. Nørre og Sønder Gøs herred. Red. af Poul Kürstein. 1969. 250 s. ill., indb. 15 kr.
5. Hartwig Schlegelberger: Europa set fra den dansk-tyske grænse. 1971. 121 s. hft. 10 kr.
6. L. S. Ravn: Lærerne under sprogreskripterne 1851–1864. 1971. 295 s. ill., indb. 20 kr.
7. Søren Ryge Petersen: Dansk eller tysk? En undersøgelse af sprogforholdene i en sydslesvigsk kommune i 1973. 1975. 132 s. hft. 20 kr.
8. Anders Ture Lindstrøm: Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945–1954. 1975. 200 s. ill., hft. 30 kr.
9. Barn og ung i Flensborg 1920–1945. Red. af Lars H. Schubert og Johann Runge. 1977. 335 s. ill., indb. 90 kr.
10. Paul Tappe: Det gamle Læk i billeder og tekst. 1977. 119 s. ill., indb. 45 kr.

Af Dansk Centralbiblioteks udgivelser kan endnu bestilles:

11. Katalog over Den sønderjydske Litteratur. Flensborghus Bogsamling. 1935. 167 s., hft. 10 kr.
12. Læs om Sønderjylland. Et udvalg af bøger og bidrag. Ved Poul Kürstein. 1964. 118 s., hft. 5 kr.
13. Litteratur om Slesvig – et udv. af bøger indg. i Den slesvigske Samlig 1964–1971. Ved Gert Fabrin. 1973. 65 s. + reg. Stencil. hft. 10 kr.
14. Litteratur om Slesvig – et udvalg af bøger indg. i Den slesvigske Samling 1972–1978. Ved Viggo Bøhrnsen Jensen. 1979. 109 s. ill. hft. 30 kr.
15. Anna Kjems: Spind selv på hånden. 2. oplag 1979. 24 s. ill. hft. 29,75 kr.

Ved bestilling af nr. 13 og 14 følger nr. 11 og 12 gratis med.

Følgende bøger er udsolgt: Vores egne vindver. Ved Poul Kürstein. 1967. Barn i Flensborg 1890–1945. Ved Poul Kürstein. 1972 og 1973. (Helmut Leckband: Krigsfangelazarettet i Tamanskajagaden. 1973, er overtaget af Gyldendal og kan endnu købes). Der vil i næste nummer af Sønderjysk Månedsskrift komme et eller flere subscriptions tilbud på nye udgivelser.

Hvor og hvem?

AF GUDRUN EGGERS HANSEN

Det er vanskeligt at opspore en digters inspiration – i hvert fald for udenforstående. Men engang lykkedes det for to nydelige damer at overrumple Martin N. Hansen, fortæller Fru Gudrun Eggers Hansen, Odense.

En forfatter, der lader sine forløb og personer bevæge sig i en let genkendelig lokalitet og oven i købet anvender en snævert stedfæstet dialekt, kan næppe undgå at få stillet spørgsmålet: »Er det ikke den eller den, du har tænkt på? Hvor foregik det?« osv. Det lykkedes oftest Martin at omgå disse spørgsmål og i stedet få spørgeren selv til at berette. Som regel var både den omspurgte person og begivenhed ham ganske ukendte, og større viden ville sikkert blot have virket hæmmende. Digting er jo ikke reportage, og det var mest ganske upåviselige glimt, der satte processen i gang. Vi, som gennem årene del-

te mange af hans oplevelser, kan naturligvis af og til følge sporene tilbage til gnisten, som fængede, men det endelige resultat ligger mestendels så milevidt fra udspringet, at det for udenforstående ville være umuligt at ane sammenhængen.

Ved en enkelt lejlighed blev han dog overrumplet. Vi havde engang visit af to nydelige gamle damer fra Als. De plagede under kaffedrikningen Martin for at få ham til at læse noget op, hvad han ikke havde synderlig lyst til, men omsider tænkte han: »Så skal de også få en ordentlig røverhistorie,« og tog fat på den barokke og, som han troede, i gamle damers øren forargelige beretning om Jøn Torres gravøl.¹ De fortrak til hans undren

1. Jøn Torres Gravøl er et ti sider langt digt, som findes i samlingen af samme navn fra 1949.

Mosters Gravstenn

O. Behrends, 1974

NB. Anden linie i vers 1 og 4 er af hensyn til melodien ændret en smule fra originalteksten.

ikke en mine under oplæsningen, men da han sluttede, erklærede den ældste lakonisk: »Han hjet jo ikke Jøn Torre, han hjet Kresten Madsen«, eller hvad navnet nu var. Den, der her blev forbløffet, var nok Martin.

Han havde som barn hørt et i øvrigt ganske udetaljeret minde om en begravelse i Kettingkov, hvor det skulle være gået lystigere til end sømmeligt var, og halvanden menneskealder efter var det i hans fantasi blevet

De færreste kender omfanget af Martin N. Hansens produktion. Han udgav i årenes løb elleve digtsamlinger på dialekt (Den Hjemle Blæst fra 1958 er ikke medregnet), prosabogen Ad min Vårsti samt mange bidrag til Alsingergildets

skrifter og Sprogforeningens almanak. Og ligeledes på dialekt en fyldig oversættelse af Robert Burns.

På rigsdansk udsendte han to erindringsbøger og ikke mindre end 28 mindre publikationer med

Mosters Gravstenn

En vild' gjenn hå sin famili'
hyggle samled til et gild',
men senn vi skuld ærre moster,
var der mánne ting, der skild',
jen var kregg, og jen var kránten,
ánde fandt e vej for lang--
det var nærmest Klåej i Katryd,
Mads i Mjang.

Di var kommen sent og tidle
for á smisk' og ynd' sig ind
og var áltid o e tæer,
hvor der var e lidt á vind'.
Og det var der javnle novve,
der skuld sæj' og la' dem føl'--
miestens Stinn-Maj om fro Stevning,
Pær i Pøl.

Men det gik med mosters grunker
lisom med det skind, I ved,
det gled fro voss til di fremmed'.
Der bløv ingen bovs' áv det!
Novve var så erre arre,
te di itt engang vild hjels'--
men det var kun Povl i Padholm,
Mi i Mjels.

En vild gjenn hå sæt en lill bitt
pyntle gravstenn o hinds grav,
for den skam, te hun skal glemmes,
fælder øver voss en dav.
Men en kund vel itt hå funden
novve ting, der ho vætt værr'--
snerred' Lisbeth om i Leffel,
Klaus i Kærr.

til den løbske beretning, som siden har moret så mange. Men ikke de to gamle damer, der tog den for en ganske nøgtern beskrivelse af faktiske forhold omkring et optrin, de også i en fjern tid havde hørt tale om.

Et andet tilfælde, hvor indviede måske

Ja, om folk vil hå en gravstenn--
svar' han, Pede i Nylej--
så må di skam sjel betal'en,
lad kun moster hvil' i frej!--
Der er ingen gravstenn præghed
o vor lill og fatte mynt--
nikked' tynd Mari fro Maibøl,
Drees i Dynt.

Midt i ált dæt sneffren, snerren,
kam det som et hyggle mjav:
Lad voss áll' go op og vælt en
rigte skaenbøtt o hinds grav,
for så kán enhver da sier e,
te vi renn hind itt en døjt!-
Æ skal hjels fro Fi i Felstej,
Lavs i Løjt.--

Kresten om fro Ketting knurred',
te det flammed' om hans hals:
Skal I komm herøv'r fro Soende
og fornærm' voss hjemm o Als!
Moster hun skal få en stien no,
så hun læng' kán mærk' vor' glæj,
æ kán svar' for Niels i Naldmoss,
Dodde Drej!-

Og di nikked', Niels fro Naldmoss,
Pær i Pøl og Mads i Mjang,
Stinn-Maj, Lisbeth om fro Leffel,
Mi i Mjels, e Splejs i Spang,
Klaus i Kærr, ja Povl fro Padholm,
og til sidst den tynd' Mari:
Moster hun skal hå sin gravstenn.
Basta! Og den sætter vi!

Martin N. Hansen

også kan spore oprindelsen, er den ligeledes barokke »Mosters gravsten«. En lille arvesag i familien, som vi i sin tid morede os over, udviklede sig mange år efter til de otte muntre vers, som O. Behrends, Sønderborg, har sat en iørefaldende og let syngelig melodi til.

litterært eller alment indhold.

Martin N. Hansen arbejdede også med oversættelser. I Dansk lærerforeningens udgaver kom Goethes Faust I og II (Gyldendal), Grimms Eventyr I og II efter 1812-udgaven, tre bøger af

Wilhelm Busch samt talrige digte fra et stort udsnit af europæisk poesi. Og endelig udførte han adskillige større bestillingsarbejder af litterært tilsnit.

Var Ribe runeskal en amulet?

AF NIELS ÅGE NIELSEN

I Sønderjysk Månedsskrift december 1973 skrev dr. phil. Erik Moltke en artikel om »Et makabert Runebrev«, et stykke af en hjerneskal med indristede runer fundet ved udgravninger i Ribe. Det lykkedes ikke dengang at finde frem til en tilfredsstillende tolkning, men siden er der arbejdet med runeskallens indskrift, og her fremlægger professor Niels Åge Nielsen, Århus, sin teori.

Artiklen er et sammendrag af et foredrag, forfatteren har holdt i Dansk Selskab for Oldtids- og Middelalderforskning; foredraget var et af tre i en foredragsrække: »På sporet af Odin«.

Billederne til denne artikel er med venlig tilladelse fra dr. phil. Erik Moltke lånt fra Nationalmuseets runologiske laboratorium.

Indskriften på Ribes hjerneskal blev første gang videnskabeligt behandlet i Sønderjysk Månedsskrift, bd. 49, nr. 12, december 1973. Runeforskeren Erik Moltke skrev her artiklen »Et makabert rune-brev«, s. 377–389, og han daterede indskriften til ca. 800. Arkæologen Mogens Bencard skrev samme sted artiklen »Fundforholdene omkring hjerneskalen med runeindskrift«, s. 390–392, og han daterede foreløbigt hjerneskalen til ca. 725–800.

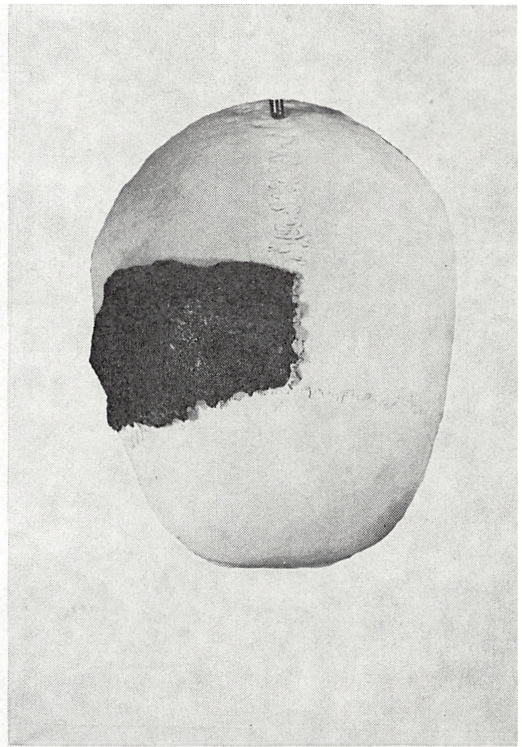
Senere har Erik Moltke behandlet indskriften i sin bog *Runerne i Danmark og deres oprindelse* (1976) s. 120–121 og 287, hvor det hedder om hjerneskalens og indskriftens alder: »sandsynligvis ... fra 700'erne, i alt fald – efter fundlaget at dømme – senest fra o. 800.« Indskriften gengives s. 121 på følgende måde (idet runetegn, som er bevaret

fra 24-tegnalfabetet, det fællesgermanske alfabet, er skrevet med store bogstaver: A, G, H, M. – Tegnet R betegner som sædvanligt en særlig r-lyd udviklet af gammelt stemt s):

ulfURAUkuPinaukHutiur hialbburis uiPR
Paimauiarkiauktuir kunig (et hul) buur

I Moltkes artikel fra 1973, s. 387 var der tvivl om en rune. Her læste han: hialbburi?s, og han tilføjede som forklaring til spørgsmålstegnet: »det eneste ord, hvor læsningen ikke er 100 % sikker. Bemærk, at den famøse streg krummer en smule. Den er kun ca. halv højde og forløber i en naturlig fordybning. Den er snarest at opfatte som et smut af kniven.« Jeg mener i det følgende at kunne sandsynliggøre, at denne rune er et i, og at der altså står buriis. Endvidere er jeg kommet til den opfattelse, at den rune, der af Moltke er gengivet som G i virkeligheden er et u, således at der står kuniu. Indskriften er skrevet med de yngre runer, der kun anvendte 16 tegn, og som gengav både g og k ved k.

Af de bidrag til tolkningen af indskriften, der er fremkommet siden 1972, kan fremhæves følgende. Professor John Kousgård Sørensen kunne i en artikel i det svenske tidsskrift *Namn och bygd* bd. 62 (1974) s. 108–116 fastslå, at gudenavnet Odin »ligesom de andre gudenavne (var) ukendt som personnavne i ældre tid«. Det kan da med ret stor sikkerhed antages, at indskriftens uPin ikke er et personnavn, men at det må være gudenavnet Odin, oldnordisk Oðinn.

Således har »runebrevet« siddet i kraniet. Foto J. V. Holm. Anthropologisk Laboratorium.

Det følgende navn må læses Hotiur, svarende til en evt. oldnord. form Hótýr, dansk Højtyr, den høje gud. Dette må da nok antages at være et tilnavn til Odin. Det er ganske vist ikke overleveret andetsteds, men man kender i forvejen 169 tilnavne til Odin i oldnordisk, hvorimellem også forekommer adjektivet hó- høj- som forled. – Det første navn: ulfur må nok gengives ved Ulfur, dansk Ulver, en afledning af ulv med et suffiks oldnordisk -úr. Angående denne og visse andre enkeltheder i indskriften se nærmere i Aage Kabells artikel »Die Inschrift auf dem Schädelfragment aus Ribe« i det svenske tidsskrift Arkiv för nordisk filologi bd. 93 (1978) s. 38–47. – Indskriftens begyndelse skulle da være: »Ulver og Odin og Højtyr«.

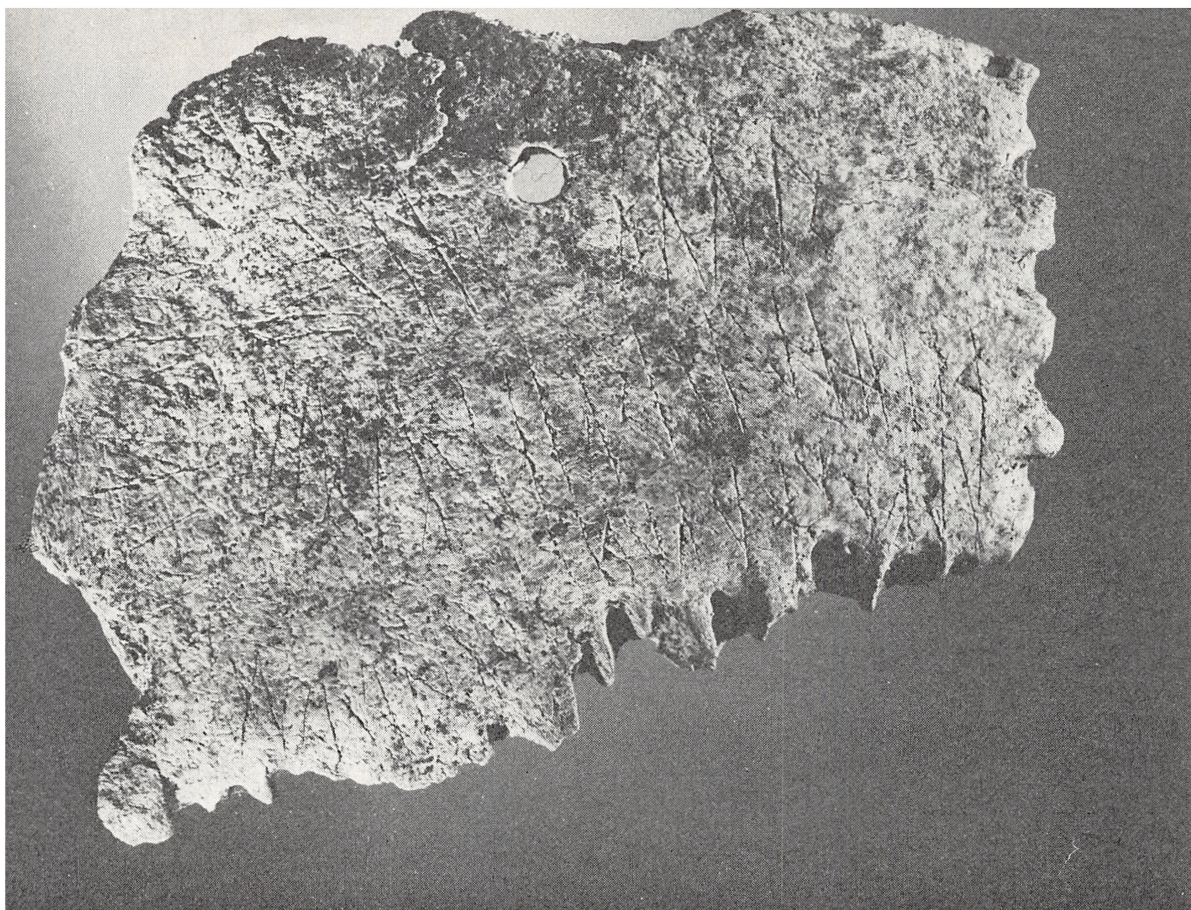
Det følgende afsnit vil jeg opløse således: niAlb buri is og tolke som »hjælp for Bur er«.

Derefter følger uiÞR ÞAIMA uiarki auk

tuirkuniu, der kan transskriberes som wiÞr Þæima wærki auk dwærggunju og tolkes som »imod disse (ting) værk (smerte) og dværggun«. Formen gunju kan antages at være en gammel dativ af et ord, der svarer til oldnordisk gunnr kamp, strid, der endnu i 1600-tallet brugtes i Ribe som gun om en drengelig, som bestod i »at to Dreng, hver paa sin Side, gaae med en Kiep i Haanden og slaee til en Steen, et lidet Been eller Træ paa Jorden, som den Ene stræber at drive bort fra den Anden; ellers kaldet Klode.« »At lege Gun. At sætte Gun til Bænk med een: faae Magt med ham.« Optegnelse af Peder Terpager (f. i Ribe 1654, død samme sted 1739).

At man i oldtiden troede, at Odin kunne hjælpe mod sygdomme, det kendes i forvejen fra digtet »Hávamál« (»Den højes tale«) i Ældre Edda. Odin siger her i strofe 146 om sig selv:

»Runebrevet«. Foto Lennart Larsen, Nationalmuseet.

Alliteration (bogstavrim)

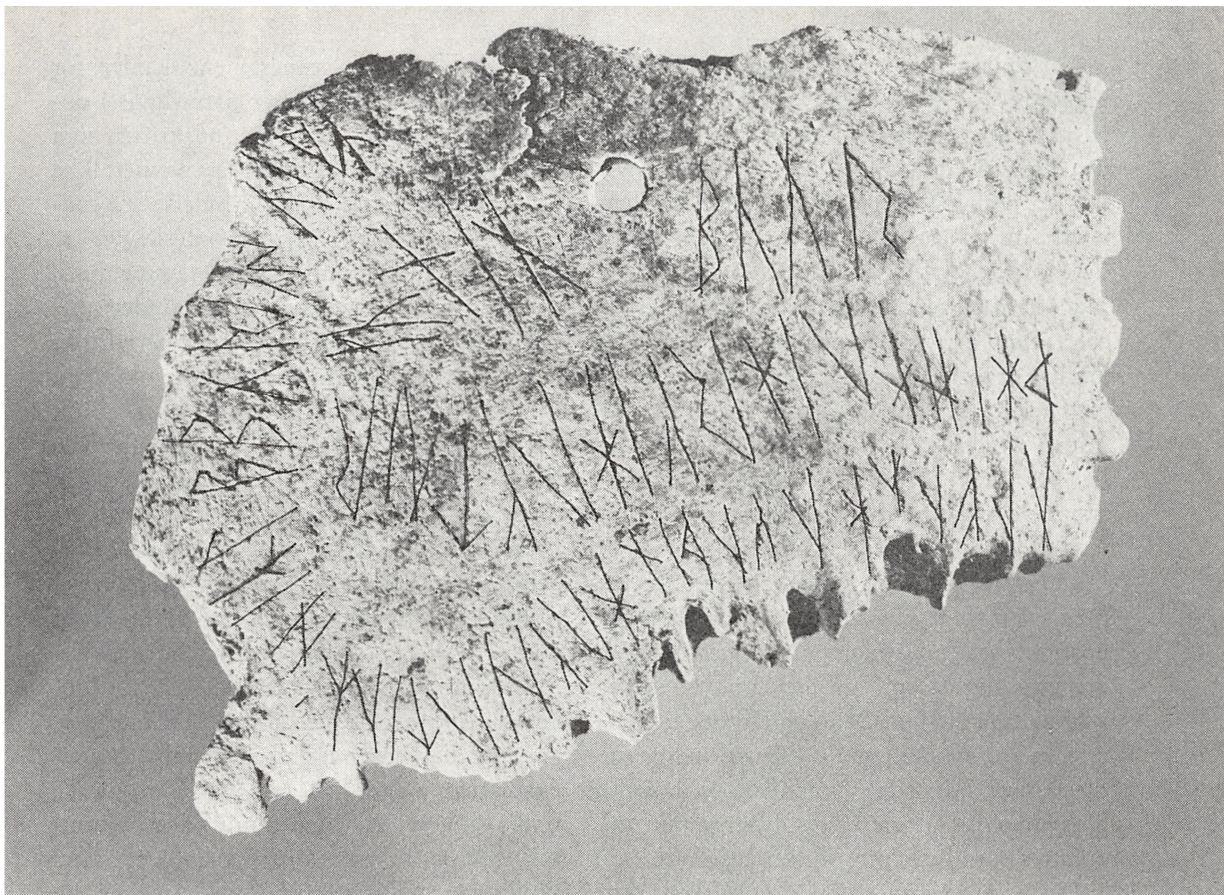
Ljoð ek Pau kann,	k
er kannat Þjoðans kona,	k : k
né manskis mogr.	m : m
Hjølþ heitir eitt,	h : h
Þat Þér hjalpa mun	h
við sorgum ok sokum	s : s
ok sítum gorvollum.	s

Sange jeg kan dem,
 som kan ikke fyrstes hustru
 ej heller nogens søn.
 Hjælp hedder én,
 den dig hjælpe kan
 mod sorger og strid
 og sygdomme af alle slags.

Det må dog tilføjes, at strofe 146, linje 7 må betragtes som fejlplaceret på dette sted,

da den er uden for det metriske skema. Den kan eventuelt stamme fra den ufuldstændige strofe 147. Men der findes andre steder i Hávamál, hvor der hentydes til Odins kyn-dighed med hensyn til sygdom. Strofe 147: »Det kan jeg som det andet, som mænds sønner (= mænd) behøver, de, der vil leve som læger.« Og strofe 151: »Det kan jeg som det sjette, hvis en mand sårer mig med rødder af et ungt træ, den mand, som ægger mig til vrede, ham træffer ulykke snarere end mig.«

Kombinationen af »hjælp« mod »sorger«, »sygdomme« og »strid« i denne strofe har unægtelig en sådan lighed med runeindskriftens slutning, at det må overvejes, om ordet gunnr i sammensætningen dwærggunju står i sin egentlige betydning: »strid, kamp,

Her er runerne på billedet side 278 trukket op, så man tydeligt kan se dem.

ufred«. Da der i den oldnordiske overlevering foreligger beretninger om, at dværge kunne kaste trolddom på sværd, er der vel en mulighed for, at der med *dwærggunju* sigtes til en strid, hvor fortryllede sværd kan blive benyttet. Det er muligt, at vi har en parallel i indskriften på *Svenstrup-stenen*, hvor det berettes, at *Asved* fandt døden ved »argskab«, dvs. fejhed, umandighed, trolddom. Slutningen skulle da betyde: »imod disse (ting) værk (smerte) og *dwærgestríd* (kamp mod trolddom)«.

En anden mulighed er, at *dwærggunju* står

værk, smerte nærmere i betydning. I så fald kan der argumenteres for, at ordet sigter til en art sygdom. En parallel er da muligvis begrebet *elverskud*, kendt fra en tryllevis af dette navn. Ifølge middelalderlig folketro var det en af *elverfolk* (*ellefolk*) fremkaldt, pludselig opstået (evt. dræbende) sygdom eller indvendig stikkende smerte.

Til støtte for den samlede tolkning har det været, at det har vist sig, at indskriften som helhed består af en strofe i det versemål, som i oldnordisk kaldes *ljóðaháttur*, og som også kendes fra andre danske runeindskrifter.

'Ulfur auk 'OPinn

auk 'Ho'tiur

'hjalp 'buri is

'wiPr Þæima 'wænki auk 'dwærgunju

kortlinje A

kortlinje B

kortlinje C

fuldlinje

u : o

h

h

w : w

Kortlinjerne har hver to »hævninger« (her markeret ved trykstreg), fuldlinjen har de karakteristiske tre hævninger og desuden den krævede dobbelte allitteration (w : w). Der er desuden assonans (halvrim) mellem wærki og dwærg (-ær- : -ær-) og muligvis også mellem Ulfur og Hotiur (-ur : -ur). Man kan gisne om, hvordan ordvalget er sket. Odin har været det selvfølgelige ord, der har draget Ulfur med sig for at få allitteration, og hjælp har ført til Hotiur af samme grund. Endvidere kan det tænkes, at wiPr har ført til valg af det allittererende ord wærki, og at assonans derefter har været medvirkende til valget af dwærg-.

Det er nu videre et karakteristisk stilistisk træk i ljóðaháttur-digtningen, at der gøres en udstrakt brug af synonymisk variation. Og dette gør sig da også gældende på tre steder i strofen: (1) Ulfur, Oþin og Hotiur er øjensynligt tre synonymer. (2) Disse tre navne tilsammen udgør et synonym med ordet hjælp hjælp. (3) wærki og dwærggunju må opfattes som betydningsbeslægtede ord.

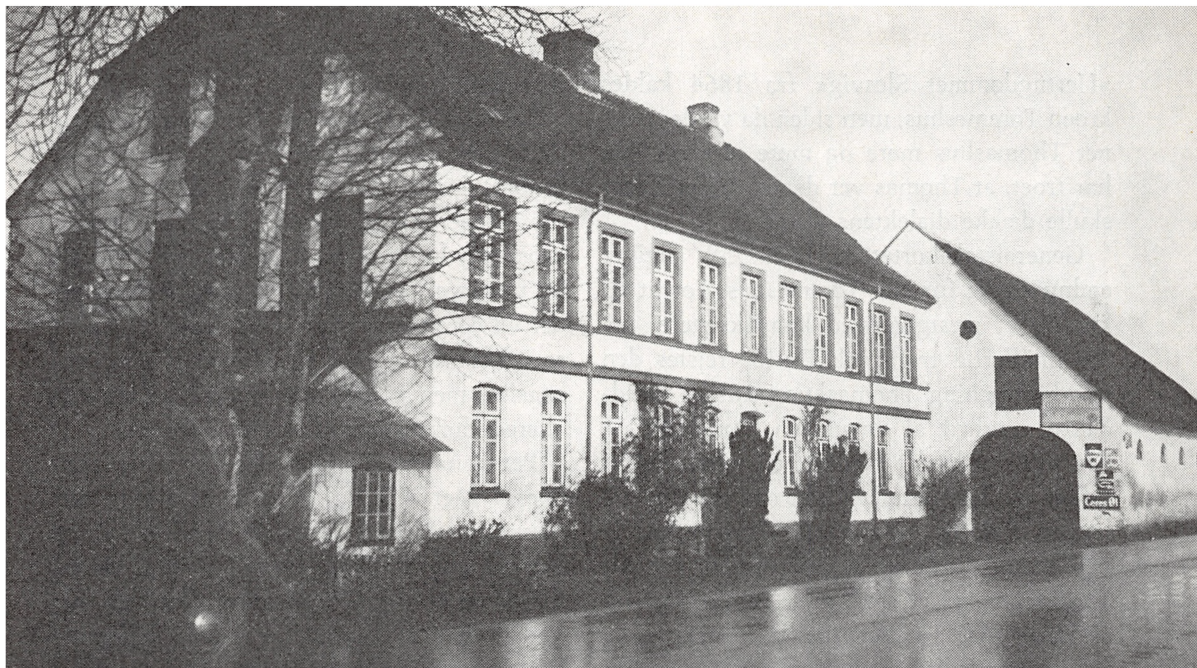
Der er endnu en sproglig enkelthed, som konstituerer teksten som et vers: den poetiske rækkefølge. Ordene er omstillet fra en prosaisk ordfølge, der efter den såkaldte feltteori (Paul Diderichsen) skulle se således ud:

//hjælp // er / ÷ / ÷ // ÷ / for Bur Ulver og Odin og Højtyr / mod disse (ting) værk (smerte) og dværgestríd //

Dette, at teksten så langt passer ind i versmålets skema, må føre til den bemærkelsesværdige konsekvens, at det sidste ord i indskriften: buur står uden for den egentlige tekst, hvad der i øvrigt også er i god overensstemmelse med den placering, det har fået: efter hullet. Dette skyldes altså ikke nogen tilfældighed. Buur må da være navnet på den mand, som har skrevet indskriften,

altså den, man på runestenene kalder for »risteren«. Navnet står her naturligvis i nominativ, mens det tidligere i indskriften som Buri stod i dativ. I øvrigt er navnet ikke kendt tidligere, og dets oprindelse må naturligvis granskes nærmere. Beslægtet er muligvis den oldnordiske an-stamme Buri, der er navnet på en dværg. Jeg finder nu i alle tilfælde, at denne forklaring på buri og buur er sandsynligere end de formodninger, der fra flere sider har været fremsat om, at bur og buur skulle stå for et hul eller bor eller for den sidste forms vedkommende som bý or ud af byen, overført »aus seinem Sitz heraus«. Kabell gengiver (s. 45) efter begyndelsen (som han opfatter som en påkaldelse) slutningen ved »der Bohrer ist Hilfe gegen den am Werke; schaffe den mächtigsten Erreger von Krankheit aus seinem Sitz hinaus«. I forbindelse med denne læsning forekommer der besynderligheder som, at præpositionen oldnord. á (af ældre an) skulle være gengivet ved den almindelige a-rune, ikke ved nasalt a, og at præpositionen or her skulle være skrevet med -r ikke med -r, og endelig, at auk her skulle betyde »øg« og ikke som tidligere i indskriften »og«.

Sammenfattende er min forklaring da følgende: Burr, der var en traditionsbærer, som kendte det dengang nye 16-tegnalfabet og forstod at digte vers, har lavet til sig selv en amulet – et stykke af en hjerneskal, – som han har båret hængende (ved et hul som var boret indefra). En sådan selvbeskyttende handling kendes også andetsteds fra. Teksten, han har skrevet, var: Ulvur og Odin og Højtyr er hjælp for Bur mod disse (ting): værk (smerte) og dværgestríd. Buur. Han har naturligvis også haft mytologisk viden og været klar over, at Odin var den, man henvendte sig til angående hjælp mod sygdom og strid.

Landevejskroen ved Errested i Bjerning sogn. Med sine elleve fag er det i 1853 byggede Thomashus en velproportioneret og statelig ejendom og et godt udtryk for den solide velstand, der i årene mellem de to slesvigske krige kendetegnede Haderslev østeramt. Senere tiders vejudvidelser har medført rejsestaldens nedrivning. Foto fra ca. 1950.

Thomashus - Tømmeshus

AF H. V. GREGERSEN

Indtil for godt hundrede år siden gik der to veje mellem Haderslev og Kolding: Kongevejen og Landevejen. Lidt nord for Haderslev krydsede de to veje hinanden, og her lå en kro, Tømmeshus. Da den nye chaussé blev anlagt, flyttede kroen, som så mange andre kroer har gjort det, over til den nye vej.

Studielektor, dr. phil. H. V. Gregersen, Haderslev, skriver dels om den gamle kro, hvis beliggenhed endnu kan spores i terrænet, dels om rækken af kroholdere.

Ved hovedvejen mellem Haderslev og Kolding ligger nogle få kilometer nord for Haderslev det anselige gæstgiversted Thomashus Kro. Årstallet 1853 på kroens nordlige

gavl oplyser, at bygningen, sådan som vi har den i dag, er blevet opført umiddelbart efter, at »chausséen« som den første moderne vej var blevet anlagt ned gennem hertugdømmerne Slesvig og Holsten, et vejanlæg, der strakte sig fra Koldings sydlige byport frem til Altona i Hamborgs umiddelbare nærhed.

Thomashus kro er dog langt ældre, end årstallet oplyser. Kun var den plads ny, som kroen fik i 1853, og nyt blev pudsigt nok også kroens navn. I aktstykkerne om kroens forlægning hedder den endnu Tømmeshus, og det oplyses i disse papirer, at denne ejendom – beliggende en halv mil fra Haderslev – er blevet »forlagt hen til Chausseen«. Ja, selv på kort fra 1850'erne og i J. P. Traps

»Hertugdømmet Slesvig« fra 1864 kaldes kroen Tømmeshus, men siden da vinder navnet Thomashus mere og mere terræn. Folk har troet, at Thomas var den skriftform, der skulle dække dialektens Tømmes.

Generalstabskortet fra 1857/58 angiver endnu stedet for Gle Tømmeshus. For at en kro og et gæstgiversted kan eksistere, må der imidlertid trafik til. Derfor rejstes den nye krobygning Thomashus i 1853 i umiddelbar nærhed af chausseen. Anlægget af den nye vej havde medført en udretning af tidligere tiders vejforbindelse mellem Haderslev og Kolding. Det gamle Tømmeshus lå nemlig et par hundrede meter øst for vor tids Thomashus, på et sted, hvor gamle hegn og skeldiger viser, at her mødtes to veje.

Kommende fra Haderslev var den østligste af disse Kongevejen (der endnu er bevaret som gadenavn i Haderslev). Ligeledes kendes i Haderslev »Kløften« lidt vest for Kongevejen og lige ved Chausseen (her kaldt Christiansfeldvej). Her igennem gik i tidligere tider færdsejen mod nord fra Gammelting (hvor Haderslev herreds bønder gav møde, når der var tingdag). Denne vej var Landevejen, en »alfarvej« eller »adelvej«, hvis forløb endnu kan aflæses i terrænet, takket være hegn og skeldiger. Netop hvor det forsvundne Tømmeshus havde sin plads, mødtes de to vejsystemer mellem Haderslev og Kolding, Kongevejen og Landevejen. På udskiftningskortet over Errested fra 1789 kaldes de to veje »Königsweg« og »Landweg«.

Ved Tømmeshus krydsede de hinanden, og nord for den gamle kro udgjorde Kongevejen det vestligste forløb i retning af Kolding. Kongevejen gik vesten om Bjerning kirke, østen om Tyrstrup kirke (og det senere anlagte Christiansfeld) og igen vesten om Vonsild kirke. Landevejen derimod gik fra Tømmeshus østen om Errested og vesten om Skovbølling i retning af Aller. Fra umiddelbart øst for Aller kirke fortsætter den ad Fjællebroen over Kær mølleå og herfra vesten om Vejstrup kirke frem til Vonsild, hvor

de to veje atter mødtes.

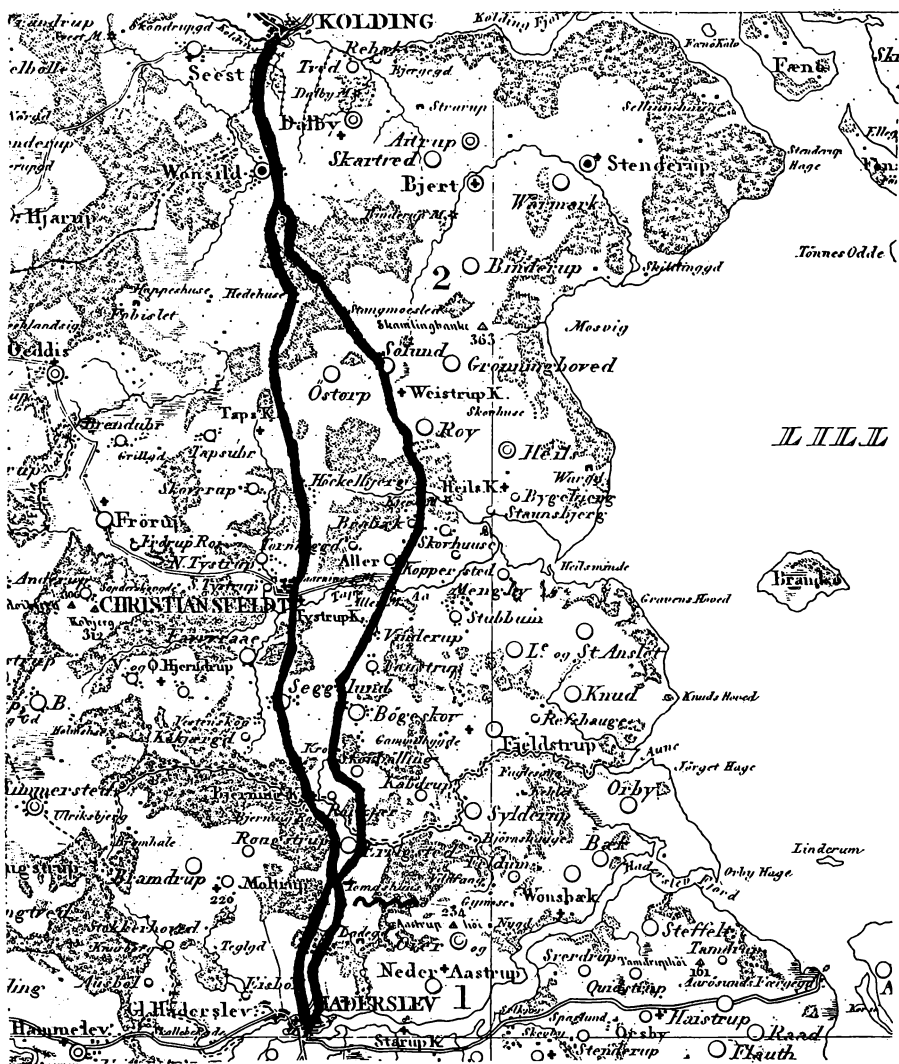
Det gamle Tømmeshus' beliggenhed, hvor de to veje mellem Haderslev og Kolding har krydset hinanden, og hvor gode vandingsmuligheder var til stede, vidner om denne kros betydning som rasteplads for folk og fæ undervejs mellem de to byer. Kroens alder vil det selvsagt kun være muligt at oplyse i forbindelse med en arkæologisk undersøgelse, men navnet kunne tyde på, at den allerede har eksisteret i middelalderen.

Personnavnet Timme eller Tømme er forlængst gået af brug, og det var derfor kun naturligt, at det i de sidste hundrede år er blevet omtydet til Thomas. I middelalderen forekommer navnet derimod flere gange. Ved midten af 1400-årene havde kollegiatkapitlet ved Haderslev Vor Frue kirke således som daglig leder en kantor, der hed Timme Schmalstedt (Smalstede).

Også i ældre tid har man opfattet kroen som meget gammel. I sin »Haderslev-Amts Beskrivelse« fra 1775 siger P. Rhode om »Tømmeshus«: »Bacchi Tempel paa dette Sted er overmaade gammel, thi faa Steder ere saa gamle bebygde som dette«. Hvis dette er rigtigt, rummer tomten af det forsvundne Tømmeshus antagelig gode oplysninger om ældre tiders bebyggelses- og samfærdselsforhold.

Siden 1400-årene var de årlige studedrifter i fuld gang gennem byerne Kolding og Haderslev. Landevejen har derfor også været en Oksevej (selv om dette navn kun anvendes om vejen fra Haderslev over Vartenbjerg til Immervad ved Hærvejen). Kongevejen derimod måtte ikke bruges til slig trafik, i hvert fald ikke, hvis man ville holde sig loven efterrettelig!

De sikreste oplysninger om studedrivningen forbi Tømmeshus vil man kunne finde i regnskabsmaterialet fra Kolding, der giver de årlige sammenlagte talstørrelser. Ifølge disse var de største eksportår 1612 med 21.896 stude og 1614 med 20.162 stude, og disse tal fra studehandelens gyldne tid bekræftes

Udsnit af artillerikaptajn O. N. Olsens kort over Sønderjylland eller hertugdømmet Slesvig, udført af Det Kgl. danske Videnskabernes Selskab i 1836, med vejssystemerne mellem Haderslev og Kolding. Hvor Kongevejen og Landevejen skærer hinanden, lå Tømmeshus.

også fra de andre toldsteder. Således blev det samlede antal stude, der i regnskabsåret 1611/12 passerede toldstedet ved Gottorp, opgjort til ialt 52.350 stude, det højeste tal, der kendes. Ved hjælp af oplysningerne i de forskellige sønderjyske toldregnskaber – Haderslev, Toldsted, Bov, Gottorp – om studehandlernes hjemsted, ville der kunne gives et levende billede af det handelsliv, der også har passeret en gammel landevejskro som

Tømmeshus, men det vilde sprænge denne fremstillings rammer. I stedet for livet forbi Tømmeshus er det her opgaven at oplyse lidt om, hvem der har levet og virket på Tømmeshus.

Indtil året 1698, da »Tømmeshuus« første gang nævnes i en jordebog, fortøner stedets historie sig i mørke. I 1702 hører vi om folk på kroen, idet den da blev fæstet af en ung bondesøn fra Rørkær, Gregers Eriksen

(i folkemunde: Greis Jerksen), født ca. 1669. Hans fader, Erik Madsen (Erich Matzen), ca. 1637–1713, havde samme år, som sønnen blev født overtaget en ruineret »ødegård« i Rørkær, hvortil den første stol i Bjerning kirke hørte. Af amtmand Cai Ahlefeldt i Haderslev fik han bevilget skattefrihed i fire år, ligesom husfogeden fik besked om at udvise ham egetømmer til byggeriet.

Det var en begyndelse på bar bund, og for at forstå dette, må man have i tankerne, at de mange store krige havde vendt op og ned på alle hidtidige ejendomsforhold. Under kejserkrigen (1625–29) var det gået særlig hårdt ud over det rige Haderslev østeramt. Her og der efterlod krigen nedbrændte gårde, ja hele landsbyer som Errested og Åstrup var blevet lagt i aske. Siden hen under sven-skekrigene (1657–60) fulgte i løbet af skæbneåret 1659 den forfærdelige plettyfus, der bortrev en stor del af befolkningen i området mellem Haderslev, Ribe, Varde og Kolding. Overalt fandtes der derfor forladte brug, »ødegårde«, som myndighederne var ivrige efter at få folk til at overtage, så de kunne komme i drift og med årene blive gode beskatningsobjekter. Dette var baggrunden for Rørkær-bonden Erik Madsens virke.

Der gik ikke mange år, før også hans søn udvidede sin virkekreds, idet Gregers Eriksen til Tømmeshus i 1708 overtog sin barnløse farbroder Jørgen Madsens gård i Errested. Siden da blev Tømmeshus drevet sammen med gården i Errested. Til medhjælp måtte man derfor have en forvalter, og det så meget mere, som Gregers Eriksen også blev skovfoged i de omliggende skove, Vesterskoven og Østerskoven. I 1713/14 nævnes Christian Petersen som forvalter på Tømmeshus.

Som sine samtidige i Errested var Gregers Eriksen analfabet, så hver gang han undertegnede en kontrakt, skete det »med ført hånd«. Det var tilfældet, da han i 1733 efter sin hustrus død året i forvejen skiftede mellem sig og sine sønner, de to myndige Erik

og Christen, samt de to umyndige Hans og Laue Gregersen. Den ejendom, der skulle skiftes, var på 1½ fæstegård i Errested plus »det saakaldede Tömes Huusz, beliggende paa Landveyen ved Kongebroen«.

Som ældste søn ønskede Erik Gregersen at blive gift, og derfor skulle der et skifte til. Hans udkårne var en kusine fra Rørkær, og da et sådant giftermål stred mod Mose lov, skulle der forinden indhentes en dispensation fra øvrigheden. Den var man dog altid sikker på at få, fordi den betaltes med en afgift. Kort tid efter nytår overtog han sin faders 1½ fæstegård i Errested. Broderen Christen Gregersen (1710–94) fik ved sit ægteskab præstebolet Bjerninghus ved sognekirken. Da Hans døde i ung alder, var der af de yngre brødre kun Laue Gregersen tilbage. Han begyndte med ½ fæstegård i Errested, men overtog dertil efter sin svigerfader en hel fæstegård, og dermed var han blevet sin storebroders jævnbyrdige. I 1751 døde Erik Gregersen og hans kusine-hustru, han 44 år gammel, et par uger senere hun 36 år gammel.

Lykkeligvis slap gamle Gregers Eriksen for at opleve denne tragedie. Han var død i 1746 på sit fra ungdomsårene så kære Tømmeshus, hvortil han havde trukket sig tilbage efter skiftet mellem sønnerne.

Der er vel næppe tvivl om, at Hans Petersen Ulf allerede har været forpagter på Tømmeshus ved Gregers Eriksens død, selv om han først i 1763 nævnes som »Kroepagter i Tömeshuus«. Han var der i hvert fald, efter at kroen i 1750 var blevet solgt til Madame Rohden i Haderslev. I 1755 blev Tømmeshus lagt i aske, og Hans Petersen fik da løfte om at blive »forsynet med Kiørsler og Underhold af Arbeidsfolkene med daglig Kost, dersom han vorder sindet at lade bemeldte Tømmeshuus bebygge«.

Hans Petersen Ulf var søn af Gregers Eriksens fætter og nabo i Errested, Peder Ebbesen, og hans tilnavn Ulf peger hen på Ulfshus ved Vesterskoven i Bjerning sogn.

Det er måske ham, der har bygget dette sted. Han forlod nemlig Tømmeshus, da han blev enkemand, men oplevede siden hen endnu to ægteskaber. Med den sidste af sine hustruer var han bosat som borger på »Papegoy« (nu: Vestergade) i Gl. Haderslev. Her kaldtes han Hans Petersen Wulff. Efter to års samliv med den tredje hustru døde han i 1777.

Han efterlod sig kun børn af første ægteskab. En af døtrene blev i 1763 gift med Hinrich Feddersen, en søn af Fedder Jacobsen Flekkenberg af Haderslev, og de nygifte bosatte sig på Tømmeshus. Hinrich Feddersen, »Værtshusmand« på Tømmeshus, var den første, der fik koncession på at drive kroeri. Han måtte ved den lejlighed forpligte sig til at servere gode og sunde drikkevarer efter rigtigt mål, overholde priserne, samt sørge for, at der ikke foregik umådeholdent drikkeri (»Saufen und Schwelgen«, som der står i koncessionsbetingelserne), og sidst, ikke mindst – vi er i pietismens tid! – han skulle overholde helligdagsforordningen.

En anden af Hans Petersen Ulfs døtre blev gift med den tidligere nævnte Laue Gregersen i Errested, der ved udskiftningen 1789/90 havde denne landsbys største gård, målt i areal, og den næststørste efter bonitet. Laue Gregersen var kirkeværge, og derfor findes hans navn på et par alterstager fra 1788 i Bjerning kirke. Hans søn, Hans Lauesen, 1768–1821, fik efter forordningen i 1771 om faste familienavne navnet Gregersen (på fol-

kemålet: Greisen). Han blev den sidste af gårdejerne i Errested, da hans død fandt sted midt under den store landbrugskrise, og mens hans sønner endnu var umyndige.

Den ene af hans sønner fik ejendommen Havremark ved chausseen umiddelbart syd for Thomashus. Han hedder Laue Hansen Greisen, idet dialektens udtale af familienavnet hæftedes på hans gren af familien. Den anden søn, Nis, flyttede ned til Klipleve sogn, hvor Årtoft gods netop var ved at blive udparcelleret, og på Årtoftmark ved Hærvejen fik han sit hjem. Ved sin afrejse fra sit hjemsovn havde han fået papir på, hvad han hed. Flyttebevis og andre attester gengav hans navn i den officielle skriftform som Nis Hansen Gregersen, og dette efternavn bevarede denne gren af familien.

På Tømmeshus forblev Hinrich Feddersen til sin død i 1800. Derefter fulgte hans søn, Fedder Hinrichsen og efter ham igen i 1841 Hinrich Feddersen.

Det var under denne sidstnævnte Hinrich Feddersen, at det store skridt blev taget at flytte den gamle kro op til den nyanlagte chaussé. De gamle, stråttækte og noget forfaldne bygninger, der havde udgjort det hidtidige Tømmeshus, blev nu afløst af den statelige og velproportionerede bygning, der kom til at bære navnet Thomashus, og som den dag i dag er et godt udtryk for Haderslev østeregns solide velstand i årene mellem de to slesvigske krige.

Et spørgsmål om loyalitet

AF VIBEKE HARSBERG

I forbindelse med en større undersøgelse af sønderjysk industri 1850–1864 fandt cand. mag. Vibeke Harsberg, Brabrand, en morsom korrespondance i Gram godsarkiv. Og de kuriøse oplysninger blev til en lille artikel.

Ved besættelse af embeder og tildeling af koncessioner til udøvelse af et bestemt er-

hverv har man gennem tiden lagt vægt på forskellige faktorer.

I Sønderjylland har de nationale faktorer således ofte spillet en væsentlig rolle, hvilket blandt andet kan belyses af følgende episode, der i 1852 udspillede sig på Gram gods, som da var under administration af den dansk-

sindede amtmand Heltzen i Åbenrå. Det var i tiden umiddelbart efter slesvig-holstenernes oprør i 1848 og den derpå følgende tre-års krig. Kampen mellem dansk og tysk var tilspidset, og de nationale faktorer spillede en stor rolle.

Således var f.eks. en stor del af de tysk-sindede embedsmænd i Nordslesvig efter Tre-års krigens afslutning blevet udskiftet med dansk-sindede, der også for en stor dels vedkommende var født i Danmark. Men det var ikke blot ved besættelsen af offentlige embeder, man lagde vægt på det nationale sindelag, også mindre indflydelsesrige funktioner blev tildelt med varsomhed.

I begyndelsen af sommeren 1852 henvendte uldspinder Johann Otto Kruse sig til den danskfødte godsinspektør J. M. Raunsøe på Gram gods med henblik på at etablere sig som uldspinder i Gram by. Godsinspektøren anbefalede ham at henvende sig til godsadministrationen (amtmand Heltzen) og der ansøge om en koncession.

Da Kruse imidlertid ikke anså en koncession for nødvendig, etablerede han sig uden koncession i Gram med familie og de redskaber, der var nødvendige for hans produktion.

Kruse henvendte sig dog senere til amtmand Heltzen, der ligesom godsinspektør Raunsøe anså en koncession for nødvendig. Heltzen søgte straks oplysninger om Kruse hos godsinspektøren, og da han »ikke indser det ønskelige i at lade en i det danske sprog ukyndig mand bosætte sig i Gram«, var han tilbøjelig til at ville afslå en koncession, med mindre noget ganske særligt skulle tale til fordel for Kruse.

Godsinspektøren mente ikke at kunne anbefale udstedelsen af en koncession til Kruse, »da han er en aldeles ukendt person, der ikke har tilvejebragt nogen som helst legimation«.

I et yderligere forsøg på at indhente oplysninger om ansøgeren, fik amtmand Heltzen fra Flensborg, hvorfra Kruse kom, oplyst, »dass der Wollenweber J. O. Kruse sich während seines Aufenthalts hieselbst stets ru-

hig und ordentlich aufgeführt hat. In politischer Beziehung ist dem Polizeiamts über ihn nichts Nachtheiliges bekannt«.

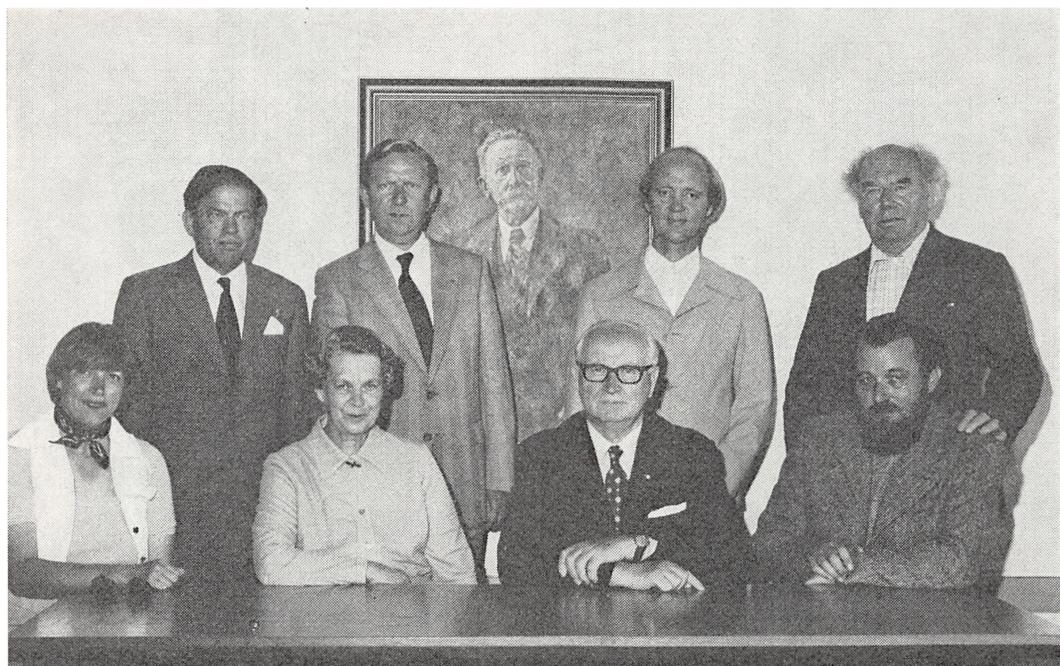
Kruse gav dog efter og indsendte en ansøgning om en koncession. Heraf fremgik det, at han var født i Neumünster og der udlært som spinder. Han kom o. 1851 til Flensborg og ønskede nu at etablere sig som selvstændig, da han var blevet gift. Han anså Gram for et passende sted at etablere et uldspinderi på grund af de mange får på egnen. Han mente også, at det ville være til beboernes fordel at få deres uld kartet og spundet på maskiner – »... derved ville landboerne spare megen tid og blive satte i stand til at levere en større mængde uldtøj, bedre og billigere, end nu til dags«.

Det ville med andre ord efter Kruses mening være en fordel for alle parter at udstede koncessionen, så meget mere som han forsikrede, »at jeg ikke har deltaget i oprøret på nogen som helst måde, allermindst båret våben imod min konge og herre, fra hvilken ulykke min alder befriede mig«. Også loyaliteten skulle altså være i orden.

Amtmand Heltzen nåede herefter til den konklusion, at uldspinder Kruse åbenbart var så tilforladelig, at man kunne tillade ham at anlægge sit uldspinderi.

Hele sagen sluttede dog med, at amtmanden i august 1852 måtte konkludere, at en koncession slet ikke var nødvendig, »da uldspinderiet er en fri næringsvej«.

Episoden viser dels, at myndighederne undertiden havde svært ved at finde ud af, hvilke regler, der egentlig gjaldt for de forskellige erhverv, og dels, at det var de nationale hensyn, der vejede tungest – også selv om det kun drejede sig om en koncession til uldspinderi. Man var fjendtlig stemt over for tyskheden, og man ønskede at fremme danskheden på alle niveauer og hindre, at tyskheden fik yderligere opbakning. Derfor ville man ikke have nye folk ind i området, uden at man var forvisset om deres danskhed og deres loyalitet.

Sprogforeningens nuværende bestyrelse. Stående fra venstre: H. P. Jensen, Ditlev Nielsen, Thorbjørn Heick og Niels Bøgh Andersen. Siddende fra venstre: Lis Hundevadt (foreningens sekretær), Mette Jepsen, Chr. Speggers og Jørgen Mågård. Foto 1979. Clausen, Åbenrå.

Sprogforeningen 100 år

AF BOYE ANDERSEN

Sprogforeningen bliver 100 år. Vidste man ikke bedre, kunne man måske fristes til at tro, at det er de samme mænd, der stiftede foreningen, som stadig danner bestyrelse. Engang foreslog jeg naivt at vælge yngre folk, og man skiftede mig ud med en ungdommelig mand på 75. Det ville være ondskabsfuldt at sige, at det er de gamle mænds forening, for der er både livskraft, virkelyst og foretagsomhed i Sprogforeningen.

I en fødselsdagshilsen vil vi mindes de navne, der ligesom danner en kæde fra Sønderjyllands spændende fortid og til nu. Junggreen, Bekker, Jacob Michelsen, M. Andersen, H. P. Hanssen, Jakob Petersen, Arnfred og nu Chr. Speggers. Læs om det hele i Feilberg Jørgensens udmærkede jubilæumsskrift,

der får både handlinger og begivenheder frem i lyset i sammenhæng. Stærkest mindes jeg Jakob Petersens tale i Notmark i 1947. Her var et nøgtern standpunkt, som vel tegnede foreningens linje, men som vi unge dengang vanskeligt forstod. Så kom Arnfred til. Han lod rebellerne tale ud, og når ingen havde mere på hjerte, konkluderede Arnfred, og det blev, som han ønskede. Det er disse mænds arv, som Speggers prøver at løfte, og jeg synes, han gør det med ære. Han fortjener blomsterne i forbindelse med fødselsdagen.

Men lad os ud over navnene – og der kunne nemt nævnes mange flere – også nævne mærkesagerne: Bogsamlingerne. – Det var her man satte ind med en uvurdelig

Sprogforeningens formand Chr. Speggers overrækker foreningens litteraturpris 1979 til Flensborg-forfatteren Helmut Leckband. Foto Karsten Espersen 1979.

hjælp til det danske sprogs bevarelse i de mange læselystne hjem. Læsemapperne har også haft stor betydning. Her blev løst en opgave på folkeligt plan, som måske fik endnu større betydning end sangbogen. Den blå sangbog blev et fredeligt, men stærkt kampvåben – især da den kom med blanke sider p.g.r.a. forbudte sange. Under sidste krig blev det Højskolesangbogen med det folkelige sønderjydske tillæg.

Så blev man imidlertid nervøs, da der kom en ny udgave. Man forsøgte at cementere fortiden ved at købe restoplaget. Men tak til Sprogforeningen for sangens mulighed rundt om i mange foreninger og forsamlingshuse. Sangen lever stadig i Sønderjylland, og den søger hele tiden nye veje.

Forsamlingshusene var altid foreningens hjertebørn. Selv om midlerne efterhånden var beskedne, så blev der dog til kongebilleder. Men den nationale holdning var mere end billeder på væggen og galleriet på Foreningens højborg – Folkehjem i Åbenrå. Det var en livsholdning hos de mange, der over

det ganske land stadig bakkede foreningen op og tilførte den både midler og kræfter.

Nu er en væsentlig del af Sprogforeningens arbejde blevet koncentreret om Sydslesvig med støtte på forskellig vis til sproglige opgaver. Den fine lille sprognål i knaphullet er en sydslesvigsk ide, og der arbejdes aktivt på at stabilisere kontakten til det unge Sydslesvig bl.a. i støtte til Flensborg Avis.

Endelig vil jeg nævne almanakken, som stadig er den gode, gamle, og som stadig forynger sig med et væld af oplysninger. Vil man vide noget om Sønderjylland i fortid og nutid, så er Sprogforeningens Almanak en guldgrube. Redaktørerne Kamphøven og Mågård fortjener et par af roserne i dagens anledning. Oplaget stiger år for år. Her er en billig og god julegaveide til folk langt af led.

Med henvisning til Feilberg: Sprogforeningen gennem 100 år, vil jeg yde min uforbeholdne hyldest og anerkendelse. Der er stadig brug for Sprogforeningens virke, og der er stadig nye opgaver at tage op.

»Kosak vinteren« i Gråsten

AF POUL ANDERSEN

Efter slaget ved Sehested den 10. december 1813, hvor det danske Auxiliærkorps på 8000 mand under anførsel af den danske prins Frederik af Hessen slog sig igennem en fjendtlig styrke på 11–12000 mand og nåede frem til fæstningen Rendsborg, blev der den 15. december sluttet en våbenstilstand.

Først for 14 dage, og derefter forlænget til 6. januar. På dette tidspunkt var man endnu ikke nået til enighed om fredsbetingelserne, og svenske og russiske styrker rykkede mod nord, mens forhandlingerne fortsatte i Kiel.

Af de fjendtlige styrker var især general Tettenborns kosakker meget frygtede. Rygtet om deres vildskab og brutale optræden var ilet forud, så det var med bange anelser befolkningen imødeså en besættelse af dem.

På Gråsten slot var inspektør Bruhn udnævnt til at beskytte slottet og hertugens interesser, og i den korte tid fra 6.1.1814 til freden blev underskrevet i Kiel, fører han omhyggeligt dagbog. Direktør Poul Andersen, Munkemølle, har fundet dagbogen på Landsarkivet i Åbenrå (Gråstenske godsarkiver, 288. Militærvæsen 1738–1852) og har foretaget dette uddrag, der fortæller, hvorledes »Kosakvinteren« forløb i Gråsten.

DAGBOG

Om tiden da fjendtlighederne mellem Danmark og Sverrig atter brød ud ved udløbet af den til 6.1.1814 aftalte våbenstilstand.

Ført af Bruhn.

p.t. inspektør på Gråsten

1814. Onsdag d. 5. 1.

Kl. 9¹/₂ om aftenen modtog jeg pr. stafet fra den højfyrstelige durchlout hertugen den i afskrift vedlagte nådige skrivelse, ifølge hvilken jeg, i tilfælde af at krigen atter skulle

udbryde, nådigst overdrages overkommandoen over slottet og de dertil hørende bygninger, og der meddeles mig forholdsordrer.

Torsdag d. 6. 1.

På slottet blev der foretaget forskellige forandringer, ligesom noget buskads ved indhegningen til gårdspladsen på ladegården blev hugget væk.

Fredag d. 7. 1.

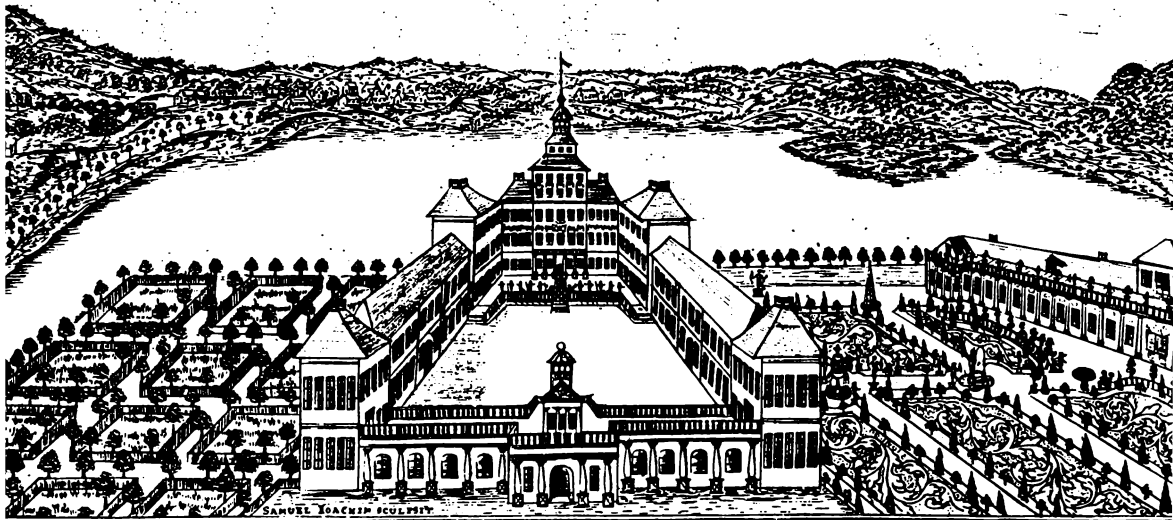
Oldfrue Nielsen og fyrbøder Peter Matzen blev instrueret om, hvad de i påkommende tilfælde skulle gøre. Den førstnævnte fik til opgave at fjerne sengene fra de højfyrstelige værelser, og i værelserne i pavillonon ved kirken skulle sengene holdes i beredskab, og ligeledes skulle der bringes senge til jægerhuset. De små håndsprøjter blev fordelt i slottets rum. Tønder med vand stillet ved siden af og ligeledes i alle korridorer.

Wolff, Christian Hagedorn, Joachim Lamp og Frederik Dobbers fik ordre til, i fald det skulle komme til fægtning i nærheden, da straks at begive sig til slottet og af bedste kraft beskytte mod brandfare. Det til den store brandsprøjte hørende personale, skal også i dette tilfælde straks være til stede ved sprøjten.

Lørdag d. 8. 1.

Alle indgange til slotshaven blev aflåsed. Indhegningen ved ladegårdens gårdspads gjort færdig. På grund af stærk frost måtte alt vandet i tønderne på slottet atter tømme ud, og der blev beordret folk til, hvis det blev nødvendigt, at bære vand til tønderne.

Da oldfruen ikke for penge kunne få fat i nogen mandsperson til at opholde sig på slottet, så beordrede jeg den tyske arbejder Frederik Dobbers og en søn af Hans Voigt

Stik fra Pontoppidans: *Theatrum Daniæ*, der udkom 1730. Billedet viser det pragtfulde barokslot, der har stået færdig i begyndelsen af 1700 tallet. Det rummer mange morsomme enkeltheder. Selve vindebroen kan ses på den træbevoksede dæmning. På slottets nordside det imponerende orangeri, der skulle have kostet 40.000 rdl at opføre, men hurtigt gik i forfald og blev nedbrudt. Slotshaven er anlagt i fransk stil med kunstfærdigt udførte bede. I baggrunden byen, de såkaldte »nye huse«. (Lokalhistorisk Arkiv, Gråsten.)

til at blive på slottet så længe urolighederne varede.

Til hest sendte jeg allerede i forgårs min gartner Christian Petersen til Flensborg og indlogerede ham der, for at han kunne iagttage, hvad der foregik, og så sende ridende besked hertil med de af hofråd Thomsen langs vejen til Flensborg organiserede bondestafetter.

Gennem disse stafetter kom idag den efterretning, at der torsdag morgen var indtruffet 70 kosakker i Flensborg, men efter et kort ophold var de afmarcheret mod Åbenrå. Bondestafetten oplyste, at 20 af disse kosakker var taget til Holbøl og fulgte efter de andre på denne side af vejen mod Åbenrå. Samtlige 70 kosakker havde måttet søge nattekvarter i Kliplev og Kværs, da de på grund af tilsneede veje ikke kunne komme videre.

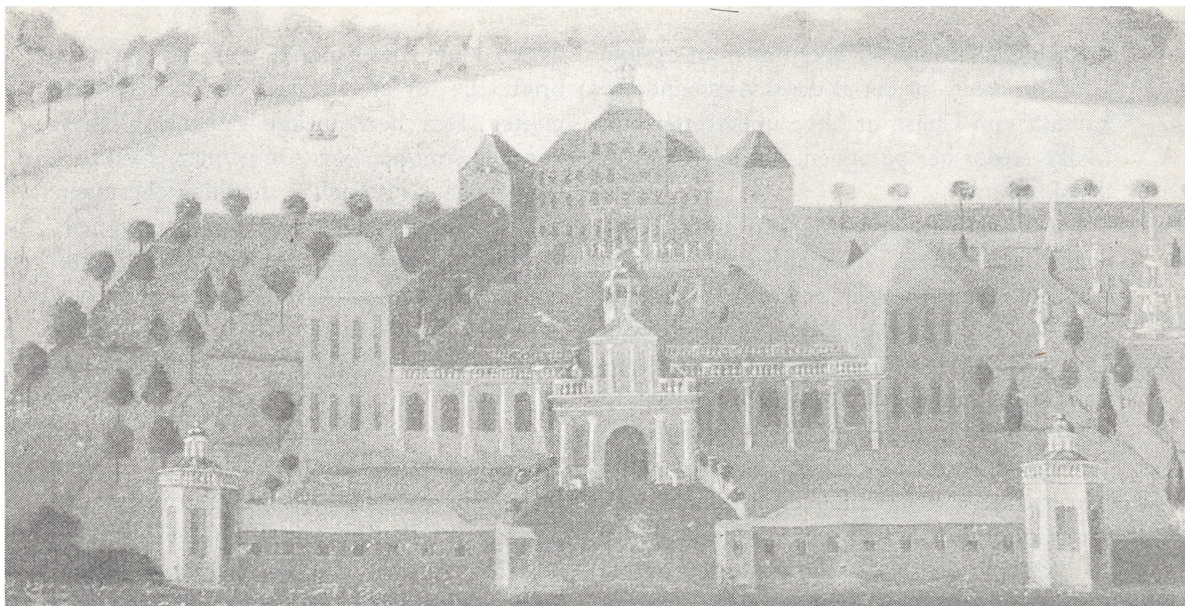
Senere kom der efterretning om, at igår, fredag, henimod kl. 11 om formiddagen var den russiske general Tettenborn rykket ind i Flensborg med hele sit kosakkorps.

Dagen igennem marcherede de i små afdelinger mod Åbenrå, og de skulle alle være ankommet dertil iaften, altså må hele vejen fra Flensborg til Åbenrå være farbar, for før de fjendtlige tropper ankom til Flensborg, var vejen således tilsneet, at en militær fremrykning var umulig.

Fra den højfyrstelige durchlaut hertugen fik jeg besked om at opstille grænsepæle ved alle veje, at her var gråstens område. Denne ordre blev udført idag. Til Sønderborg blev leveret korn og fourage.

Søndag d. 9. 1.

Fra Flensborg kom der efterretning om, at

Maleriet viser i forgrunden de hertugelige stalde. Det må være slottet omkring 1720. Der vides intet om kunstneren eller hvornår det er malet.

der var ankommet svensk kavalleri.

Mandag d. 10. 1.

Fra Rinckenæs kom idag den besked, at 6 svenske husarer lå i nattekvarter i Holbøl og tidligt idag var 3 mand ankommet til Rinckenæs kro, og hos bønderne havde de rekvireret heste og en vejviser til de danske forposter, men først ville de spise, drikke og sove. Omkring kl. 10 kom to af dem her til Gråsten og forlangte andre heste, men det fik de ikke, da hofråd Thomsen meddelte dem, at der ikke fandtes heste i byen. De forhørte sig så om, hvor de danske forposter var og red mod Nybøl for at opsøge dem. Kl. 12 kom de galloperende tilbage med pistolerne skudklare. De råbte til nogle folk: »Vi har set dem« (Vore forposter ved Nybøl). Den svenske feltvagt, som de hørte til, stod ved Bov.

Kl. 3¹/₂ om eftermiddagen kom en svensk vagtmester fra de mørnerske husarer. Han skulle som parlamentær overbringe et brev fra general Skjoldebrand til kommandanten på Als. Han forlangte omgående en befordring, og jeg lod ham på en slæde køre til

Sønderborg. Kl. 10 om aftenen kom han tilbage, men han kunne ikke give nogle oplysninger om en mulig fredsftale. Til hans tilbagemetur stod en bondevogn parat, og på den kørte han til Bov.

Tirsdag d. 11. 1.

Idag til morgen var vore forposter rykket frem til Fiskebæk. Jeg ville sende ridende bud med dem til Sønderborg, men det lod sig ikke gøre, da de ikke skulle tilbage, idet de hvert øjeblik ventede fremrykning af de fjendtlige tropper.

Vi fik bud fra stafetten i Rinckenæs, at omkring 50 mand svenske dragoner (det var de smålandske) havde ligget i nattekvarter i Holbøl, og at de snart ville komme hertil. Kl. 10 om formiddagen kom de under anførsel af ritmester Harckepe, løjtnant Hammerberg og kornetten grev Mørner. Ritmesteren forlangte sine folk og heste indkvarteret i løbet af en time, og tillige at der blev sørget for mad til alle. Denne indkvartering blev fordelt over hele flækken. Officererne spiste hos hofråd Thomsen.

Efter middag blev grev Mørner med 12

mand og en trompeter beordret til at opsøge vore forposter, for der af deres kommandant, kaptajn von Gleish at blive underrettet om, hvilke steder her på egnen, der var besat af dansk militær.

I Adsbøl blev grev Mørner mødt af en dansk jægerforpost, og måtte efterlade sine 12 mand, mens han selv med tilbundne øjne blev ført til Vihøj til kaptajn von Gleish. Herfra kom han tilbage kl. 3. Nu blev løjtnant Hammerberg kommanderet med 20 mand til Grøngrøft med ordre til at indkvartere en del af mandskabet i Bovrup, men da han opdagede, at der allerede var dansk indkvartering der, så trak han sine folk tilbage til Tråsbøl, og lagde sig med det øvrige mandskab i kvarter på Grøngrøft. Da om natten nogle af vore jægere indfandt sig og så, at Grøngrøft var besat af fjenden, trak de sig tilbage.

Ritmester Harckepe, grev Mørner og det øvrige mandskab blev her. De forlangte at deres 29 heste skulle opstaldes i det samme rum, hvorfor den herskabelige ridestald blev indrettet dertil. Mandskabet var indkvarteret i flækken. Begge officerer boede på værts- huset, men spiste hos hofråd Thomsen. Deres og deres oppasseres heste forblev i værts- huset, men blev forsynet med fourage fra den herskabelige ridestald.

Af hensyn til opsynet med stalden tog jeg vagtmester Lindberg i kvarter, men måtte så også tage hans oppasser og trompeter Voss. I ridestalden var bestandig 3 mand som staldvagter. Om natten brændte 3 lamper i stalden. Jeg lod derfor Wolff patruljere hver nat for at holde opsyn med lamperne.

En fjendtlig forpost var anbragt ved kåd- nerhuset.

Iaften kom kaptajn von Rampe hertil som parlamentær for kommandanten på Als. Efter at han havde talt to timer med ritmester Harckepe, tog han tilbage.

Onsdag d. 12. 1.

Idag ingen ændring fra igår. Om eftermid-

dagen kom som parlamentær kaptajn von Bretteville for at tale med den svenske rit- mester. Den herskabelige rideknægt, Niss, var med som oppasser, og gennem ham for- langte den højfyrstelige durchlout hertugen besked om tilstanden her, hvilket jeg ned- skrev, så godt den korte tid tillod. Om nat- ten kl. 12 kom grev Horn hertil som svensk parlamentær på vej til Sønderborg. Trompe- ter Voss måtte ledsage ham til vore forposter på Vihøj.

Torsdag d. 13. 1.

Idag til morgen red grev Mørner med trom- peteren til vore forposter, der ligger ved Ny- bøl, for at tale med kaptajn von Gleish. Trompeteren kom alene tilbage. Grev Mør- ner blev for at vente på kommandanten på Als, oberstløjtnant Thokerning. Om efter- middagen kl. 5 måtte ritmester Harckepe og- så lade sig køre derhen i min kaleschevogn, efter han om eftermiddagen havde haft be- søg af løjtnant Bødecher, der er adjutant hos kommandanten på Als.

Imorges kl. 5^{1/2} blev en gefrejter og 5 dragoner sendt til Ladegård for at gå i kvar- ter der, og ved middagstid tog 3 mand til Kiding. Imorges kl. 8 ankom 24 mand af skånske husarer under anførsel af løjtnant Dürke. De blev indkvarteret i en time, hvor både folk og heste blev forplejet. Herefter drog de videre ad Åbenrå landevej. For at få efterretning om forholdene i Åbenrå, har jeg idag sendt Wolff dertil til fods, og mod- tog fra ham den besked, at det med kosak- kernes march havde sin rigtighed, som jeg har anført det d. 8., nemlig at kosakkerne var ankommet den dag og havde ligget der natten over, og de søndag morgen var mar- cheret videre.

En uventet efterretning var det derimod, at 500 kosakker idag var kommet tilbage til Åbenrå fra Haderslev, hvor de skulle have nattekvarter, for så imorgen at trækkes til- bage til Flensborg.

Klokken er nu 10 om aftenen, og ritmeste-

ren er endnu ikke vendt tilbage fra Nybøl.

Fredag d. 14. 1.

Ritmesteren kom tilbage fra Nybøl kl. 12 nat.

I formiddags inspicerede kommandanten fra Als sine forposter, og ledsaget af sin adjutant aflagde han her besøg hos ritmesteren, og det blev da aftalt, at gården Fiskebæk skulle være bag den fjendtlige demarkationslinie, og derfor rømmes af den danske belægning.

Om aftenen modtog ritmesteren ordre til imorgen at marchere bort med sit mandskab.

Lørdag d. 15. 1.

En kosakofficer, der igår aftes med Felstedpræstens slæde kørte her igennem på vej til Sønderborg, kom tilbage kl. 12 om natten. Jeg måtte hjælpe ham med en slæde, der kunne køre ham til Åbenrå, da hestene fra Felsted var helt udmattede på grund af den megen sne.

Vagtmester Lindberg red idag til morgen ledsaget af 2 mand til Fiskebæk for at udvælge og medtage nogle af forpagter Holst's heste, men da de danske jægere stadig var der, måtte han trække sig tilbage med uforrettet sag. Den fjendtlige ritmester blev meget opbragt herover, da kommandanten på Als således ikke havde opfyldt det igår givne tilsagn om at rømme Fiskebæk.

Ritmesteren sendte et brev afsted til kommandanten, men netop da indløb der besked om, at Fiskebæk var rømmet, så dronen, der skulle overbringe brevet, blev indhentet og kaldt tilbage.

Kl. 8 om morgenen marcherede dragonerne herfra. Grev Mørner med sin afdeling over Rinkenæs, og vagtmester Lindberg med det øvrige mandskab over Kværs og fra de landsbyer, de passerede, har de taget nogle heste med sig. Lignende fjendtligheder øvede løjtnant Hammerberg ved afmarchen fra Ladegård, Grøngrøft og Kiding og de landsbyer, han afdeling passerede.

Ved middagstid red også ritmester Harkepe med oppassere her fra til Flensborg.

I mellemtiden har husarløjtnant grev Dürke med sit mandskab besat de af dragonerne rømmede poster, og han selv lagde sig med 9 mand i kvarter her. På hans forlangende blev heste og mænd indkvarteret i den her-tugelige ridestald. Til folkene blev der i flækken hentet forskelligt sengetøj. Jeg havde selv to mand at forpleje, de øvrige fik deres mad hos de af flækkens beboere, der skulle have haft dem i kvarter. Løjtnanten boede på værtshuset, men spiste hos hofråd Thomsen.

Søndag d. 16. 1.

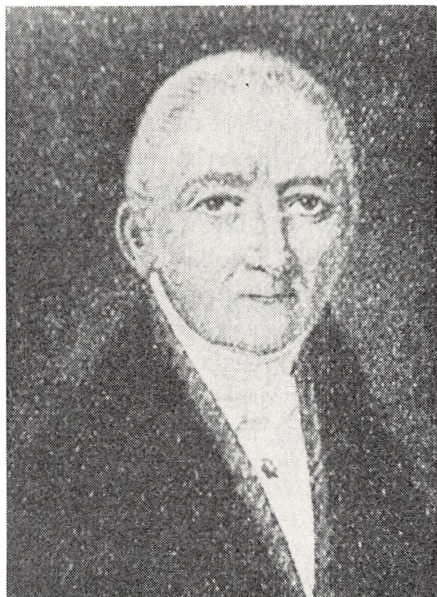
Idag om formiddagen var alt som igår. Om eftermiddagen kl. 2 fik grev Dürke ordre fra sin chef i Flensborg, at han, som følge af den igår afsluttede fred i Kiel, skulle trække sine dragoner tilbage fra deres poster og ufortøvet marchere til Flensborg. Afmarchen skete kl. 9 om aftenen, efter at hestene var fodret og mandskabet forplejet.

Da der indgik efterretning om, at et kosakkorps på tilbagemarch til Flensborg var trukket fra landevejen ud til landsbyerne Felsted, Hostrup, Tombøl og Svejstrup, og de her ville have nattekvarter, så begyndte vi at betvivle efterretningen om freden og formodede, at dragonerne kun skulle have givet plads for kosakkerne, og at vi kunne vente dem her, når natten var forbi. For at finde ud af forholdene, sendte jeg kl. 10 to mand ud til hest. Kl. 1 om natten kom de tilbage og oplyste, at det havde sin rigtighed med indkvartering af kosakkerne i de pågældende landsbyer, men at der samme aften var kommet marchordre, og de derfor straks havde trukket sig tilbage til Åbenrå. Gennem disse efterretninger fik fredsbudskabet troværdighed, og vi kunne roligt sove.

Mandag d. 17. 1.

Idag til morgen modtog vi en efterretning, der var en bekræftelse på fred. Det forlød

*Hofråd Thomsen (1769–1842) var født i Rinke­næs, hvor faderen var smed. Efter læreår som skriver på et advokatkontor i Haderslev begyndte han som 29årig et jurastudie i Kiel. 1805 ud­nævntes han til herredsfoged for Lundtoft herred, og i 1807 blev han hofråd for hertugen af Augustenborg med bopæl i Gråsten. Han byggede 1816 et af Gråstens smukkeste huse, det så­kaldte »Palæ«. Billedet er affotograferet fra bogen: *Allerlei aus Gravenstein* og er formentlig fra 1830.*

nemlig, at de kosakker, der endnu befandt sig i Åbenrå, havde fået ordre til hurtigt at marchere til Flensborg.

Dels for at få sikkerhed herfor, og dels for også at se de så frygtede kosakker, kørte hofråd Thomsen og jeg straks efter middag til Åbenrå. Vi ankom kl. 3 og dermed for sent, for allerede kl. 12 havde de sidste kosakker forladt byen. Vi nåede dog at se en kosakofficer og general Tettenborns køkken­vogn.

Alle gader i Åbenrå var dækket med rester af fourage og hestegødning.

Af general Tettenborn var det blevet bekræftet, at der var sluttet fred i Kiel, og som følge heraf havde de fjendtlige tropper fået ordre til hurtigst muligt at foretage tilbage­

trækning, så der d. 18. om aftenen ikke måtte være fjendtlige soldater på denne side af Slesvig.

Vi kom tilbage kl. 8 om aftenen og erfarede, at vore forposter stadig holdt deres gamle poster besat og følgelig ikke havde fået melding om freden.

Tirsdag d. 18. 1.

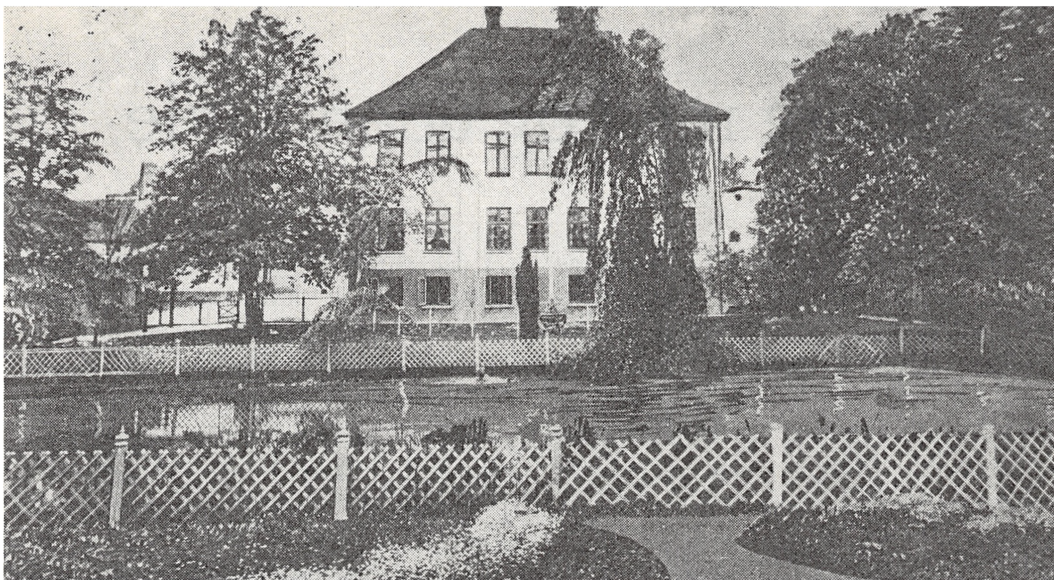
Idag lod jeg alle adgange til slottet åbne, og alt på slottet sat i sin forrige stand. Ride­stalden blev gjort ren, og alt derinde bragt i sædvanlig orden.

Fra Flensborg fik vi efterretning om, at de sidste fjendtlige tropper afmarcherede ved middagstid, og man venter, de mod aften når til Slesvig.

Bruhn.

TILLÆG

1. Af den foranstående dagbog fremgår det, at den fjendtlige indkvartering her kun varede i 6 dage, nemlig fra d. 11. til d. 16, begge dage medregnet.
2. Fordi der allerede ved fjendens ankomst hertil var indtrådt en ny våbenstilstand, medens fredsbetingelserne blev udarbejdet, så forløb de fjendtlige troppers nærværelse fredssommeligt og godt, og ud over hestetyverier ved afmarchen skete der ikke yderligere fjendtligheder.
3. Om de husarer, som d. 10. opsøgte vore forposter, går der det rygte, at den ene var en rig englænder, der havde begivet sig ud på eventyr, og dette synes bekræftet derved, at han ved sit nævnte ridt rekvirerede en hest i Rinke­næs og ikke gav den tilbage, men tog den med til Flensborg. Hestens ejer, en hertugelig bonde, forfulgte ham til Flensborg og henvendte sig til regimentschefen. Røveren måtte nu give hesten, som han havde stjålet og gemt i en kælder, tilbage til ejeren. Om røveren blev straffet af chefen eller ikke, har vi ikke kunnet erfare.
4. I de dage, de fjendtlige tropper befandt sig på egnen, faldt der usædvanlig me-

Palæet i Gråsten set fra havesiden. Foto ca. 1910.

gen sne i forbindelse med stærk storm, hvorfor vejene var upassable og al færdsel meget besværlig. Nætterne var lyse og klare med måneskin og overordentlig stærk frost.

5. Om det fra den hertugelige ridestald leve-

rede fourage, såvel om det mandskab jeg har haft i kvarter, har jeg til hofråd Thomsen indsendt regnskab og afventer nu, om der kommer godtgørelse eller ikke.

Bruhn.

Supplement til »Kosakvinteren« i Gråsten

Der var megen dramatik knyttet til svensk historie under Napoleons-krigene. Ved at læse om løjtnant Mörner dukker flere af denne slægt op i erindringen. Karl Gustav Hjalmar Mörner (1794–1837) deltog blandt andet i slaget ved Leipzig – af tyskerne kaldt »die Völkerschlacht bei Leipzig« – og ved Bornhöved. Han uddannede sig senere som kunstner, især som maler af kampbilleder, hvor særlig »Slaget ved Grossbaren« og »Slaget ved Dennevit« er kendte.

Slægten er indvandret fra Tyskland i 1600-tallet og der er flere fremragende mænd iblandt, der indlagde sig fortjeneste som militære og politikere. En slægtning af ovennævnte er nævnt i svensk historie. Det var Karl Otto Mörner (1781–1868), der var løjtnant, og som havde fået til opgave at få Napoleons tilslutning til at få hertugen af Augustenborg, Frederik Christian, valgt til

svensk tronfølger. Året før var den kommanderende general i Norge, Christian August af Augustenborg, udpeget til svensk tronfølger, efter at en adelskamarilla havde afsat Gustav den IV Adolf. Chr. August styrtede ved et fald med hesten og døde. Da man mente, at grev Fersen var skyld i hans død, blev han af en ophidset folkemængde overfaldet ved begravelsen i Stockholm og dræbt.

Det viste sig nu, at K. O. Mörner ikke henvendte sig til Napoleon for at få ham til at anerkende hertugen, men gik til marskal Bernadotte, hertug af Ponto Corvo, og fik hans ja, mens Napoleon noget nølende gav sit samtykke.

Frederik den VI af Danmark havde også været på tale, og ham havde Napoleon hellere set. Det var vistnok på den tid, udtrykket blev skabt: Hvis du venter, kan du blive konge af Sverige.

C.S.

Flensborg med og uden Rude

AF BJØRN SVENSSON

Ved hjælp af stedsangivelserne i Flensborgs stadsret fra 1284 har man søgt at rekonstruere byområdet, som det var dengang. Redaktør Bjørn Svensson, Haderslev, mener, at man er nået til et galt resultat, fordi man er gået ud fra den bygrænse, der kendes fra nyere tid. Ved at fraregne senere indlemmede områder søger han at revidere det gængse bybillede.

Det, der juridisk skilte de første købstæder ud fra omverdenen, var de særlige retsregler, der gjaldt for disse retsområder, mens de omliggende landdistrikter i alt måtte lyde landslovene, i Jylland således Jyske Lov eller den mundtlige tradition, der gik forud for den.

Derfor var det vigtigt at få fastslået grænserne for byernes jurisdiktion. For Flensborgs vedkommende blev byens retsområde afgrænset af Brunsnæs, Marthbæk, Withstagwath samt Flenstoft. Og hvad kan disse stedsangivelser så fortælle om Flensborgs fortid?

Flenstoft

Med særlig interesse noterer man sig navnet Flenstoft, der har forstavelse fælles med Flensborg. Man kan næppe forklare det ene navn uden også at have en tolkning af det andet.

Der findes stadig et Flenstoft i dagens Danmark, en halv snes km sydøst for Assens, nævnt første gang 1295. I Danmarks stednavne bind 14 (Odense amts bebyggelsesnavne) side 324 argumenterer man imidlertid – ikke særlig overbevisende – for, at det her drejer sig om et oprindeligt Flenstoft, der ved nasal udtale har fået m erstattet af n. I navnefortolkningen af vort Flensborg via Flenstoft er der desværre ingen hjælp at hente på Fyn.

I den paragraf, der afstikker Flensborgs byområde, er der nævnt naturgrænser, bæk-løb og vadested, undtagen netop med hensyn til Flenstoft. Her hedder det i den danske udgave af stadsretten, at bymarken går »af by wæstær, til then grift, thær skil Flens-toftæ iorth, oc byiorth«. Her har ikke været et naturligt skel. Her har man måttet grave en grøft.

Der er gættet ivrigt på, hvor man skulle søge Flenstoft, og de fleste regner med, at der sigtes til Duborgs plads og det herresæde, der menes at have ligget her, før dronning Margrethe og kong Erik af Pommern opførte deres slot.

Teorien bestyrkes af, at man har fundet Flenstoft som marknavn i dette område. På den anden side kan det være en nyere for-teelse, og ifølge Gunnar Knudsen (Stednavne, Nordisk Kultur V (1939), side 106) må -tøfte opfattes som en pluralisform, der forudsætter eksistensen af et flertal af ejendomme. Der kan således næppe fra begyndelsen have været tale om et herresæde.

Desuden ligger Duborg nord og ikke vest for Flensborgs egentlige byområde. Duborg ligger ganske vist vest for Ramsherred (Nørregadeområdet), men det var et sekundært byområde, en forstadsbebyggelse, som man endda i almindelighed regner med først er blevet indlemmet i byen efter godkendelsen af stadsretten i 1284.

Endnu mere gådefuldt bliver det, når man opdager, at den latinske udgave af stadsretten, der er den ældste, siger, at den grøft, der skiller Flensborg fra Flenstoft, ligger i syd (ad australem). Hvis de senere udgaver af stadsretten havde fastholdt dette verdens-hjørne kunne Flenstoft måske være identisk med Adelby, der jo har mistet sit oprindelige navn, efter at den er blevet moderby for en

række torper (udflytterbyer) og har fået nyt navn bestemt af denne moderfunktion.

Nu hedder det altså 1284, at Flenstoftes jord ligger i syd; ca. 1300 og senere oplyses derimod, at den ligger i vest. Da vi antagelig kan se bort fra, at der foreligger en lapsus, er der to løsningsmuligheder. Enten er byen i mellemtiden blevet udvidet mod syd, så Flenstofte, der før lå i sydlig retning, nu er placeret vest for udvidelsen, eller også ligger Flenstofte i sydvest, så det har været en smagssag om man ville sige syd eller vest. Også i første tilfælde må Flenstofte have ligget sydvest for bycentret.

Maarbæk

Af de gamle stednavne er der kun to, der med sikkerhed kan identificeres. Brunsnæs, der angiver jurisdiktionens grænse til søs, ligger på Broager overfor Holdnæs, og de to næs, der repræsenterer en gammel færgerute, markerer, at her ender Flensborg fjord.

Det andet stednavn, der er fastholdt til nutiden, er Maarbæk, i stadsretten stavet Marthbæk. Denne bæk skiller byens jord fra Klusris og danner grænsen mod nord.

Kristian Hald har i Sønderjyske Årbøger 1964, side 270, gengivet en morsom skildring af stednavnets udvikling.

Marth kan betyde skov eller maar, i denne sammenhæng rimeligvis det første. Dog kan ifølge Sønderjyske stednavne, Åbenråbindet side 27 om Mårbæk i Bedsted sogn, også »groft grus« være en mulighed.

Lydudviklingen fra marth til maar betyder, at ordet falder sammen med og forstås som det tyske Moor (mose), hvorefter den dansksprogede del af befolkningen oversætter denne betegnelse til dansk, altså Mosebæk, i dialekten Muesbæk, der holder sig ved siden af den formentlig tyske, men i virkeligheden oprindelige danske Moorbæk. (Når Trap, Slesvig, 1864 giver bækken navnet Muusbæk, er det en videre oversættelse til rigsdansk med forleddet opfattet som dyret en mus).

Oversættelsen til mose lever i dag videre i vejnavnet Musbeker Weg på vejen til gården Musbæk i Harreslevmark, hvorimod Moorbæk er forsvundet. Omkring 1920 har bækken fået nyt navn: Lachsbach!

Bækken løber i kløften nord for Friedrichstal (opkaldt efter kong Frederik VII), den kløft, der ender i Østersøbad, og her gik altså bygrænsen i 1284 som beskrevet i den stadsret, man nu forbereder at fejre 700 års jubilæum for.

Men det er ikke lykkedes at få opklaret, hvorfor bækken skifter navn efter århundreders forløb. Hvorfor gik man omkring 1920 over til at kalde den Lachsbach? Er der nogen af læserne, der kan hjælpe med oplysninger?

Withstagwath

I følge den latinske udgave af stadsretten 1284 strækker Flensborgs område sig mod syd til Withstagwath. Den dansksprogede udgave fra ca. 1300 har samme form Withstagwath, medens den plattyske udgave fra 1431 har Westenwayg, efter Kr. Halds udsagn i Sønderjyske Årbøger 1964 side 273, fordi det ældre Withstag i mellemtiden er trukket sammen til Veste og derefter folke-etymologisk omdannet til Vesten, »vest for«.

Vadestedets navn antages at være gået over på bækløbet, der ligger syd for Flensborg på grænsen til Lille Volstrup. Man ved præcis, hvor vadestedet skal findes, for vandløbet hedder den dag i dag Westenwattau, og det skærer Ekerniførde landevej, hvor bygrænsen går. Da man i 1601 afmærkede bygrænsen mere omhyggeligt med ialt 71 sten, blev sten nr. 13 anbragt på dette sted, så der er ikke noget at tage fejl af. Eller er der alligevel?

Ordets første led betyder ved eller skov, andet led stage eller pæl, tredje led vadested. Altså træpælevad eller pælevad ved skoven. Vadested har ofte navn efter bundens beskaffenhed, men her er det nok mere nærliggende at regne med, at pælene har været mærkepæle.

Det anførte vadested ved grænsesten nr. 13 ligger, hvor Westenwattau skærer Ekernførde landevej 3½ km fra Søndertorv. Peelwattau krydser Ekernførde landevej 1,7 km længere inde mod byen end Vestenvad. Kort efter at Vestenvad og Pælevad er løbet sammen, skærer det nu fælles løb Slesvig landevej knap 2 km fra Søndertorv, der, hvor senere Kongebro blev bygget. Efter nyere kort at dømme – der hverken bekræftes eller afkræftes af ældre – har det fælles løb bevaret navnet Pælevad, indtil optagelsen af Jaruplund å. Herefter hedder det trefoldige fælles løb Skærbæk.

Tænker man sig, at bygrænsen ikke blot skal være markeret af et punkt, nemlig af vadestedet, men af et bækløb, der bærer vadestedets navn, kan der næppe være tale om

Da Flensborg stadsret blev godkendt af hertugen i 1284, noteredes det, at byområdets sydgrænse gik ved Withstagwath. Men hvor skal man søge dette sted i dag?

Vadesteder opstår, hvor veje krydser vandløb. For at få overblik over disse forhold i Flensborgs sydlige udkant har vi taget et gammelt kort fra Flensborg – det er fra 1779 – og har optrukket de vigtigste veje og vandløb, så læserne selv kan studere skæringspunkterne.

Først udfaldsvejene mod syd. Fra H (Hovedgaden, »hærscups gatæ«) går ruten over T (Torvet, Søndertorv) gennem R (Rødeport og Rødegade), inden vejen deler sig i to grene, der hver igen forgrener sig i to, – i syd mod Slesvig henholdsvis Ekernførde, i sydvest mod Husum og Bredsted. Eller man kan fra T gennem F (Friseport og Frisergade) over et vadested ved Pferde Wasser komme sydover.

Følges vandløbene på samme måde med udgangspunkt i nord, er der først M (Møllestrømme), der løber ud i fjorden. M får vandet fra S (Skærbæk), der blandt andet opsamler vand fra tilløbene J (Jaruplund å), P (Pælevad) og V (Vestenvad).

Tallene forneden på kortet angiver grænsestenene med den nummerering, de fik i 1601. I artiklen koncentrerer interessen om grænseste-

Vestenvad, men snarere om Pælevad, der i modsætning til Vestenvad strækker sig øst-vest og derfor er anvendeligt som sydgrænse.

Der er dog total enighed om at identificere Withstagwath med Westenwath ved sten nr. 13. Men sætter købet af Rude i 1398 ikke et stort spørgsmålstegn ved den gængse opfattelse?

Rude

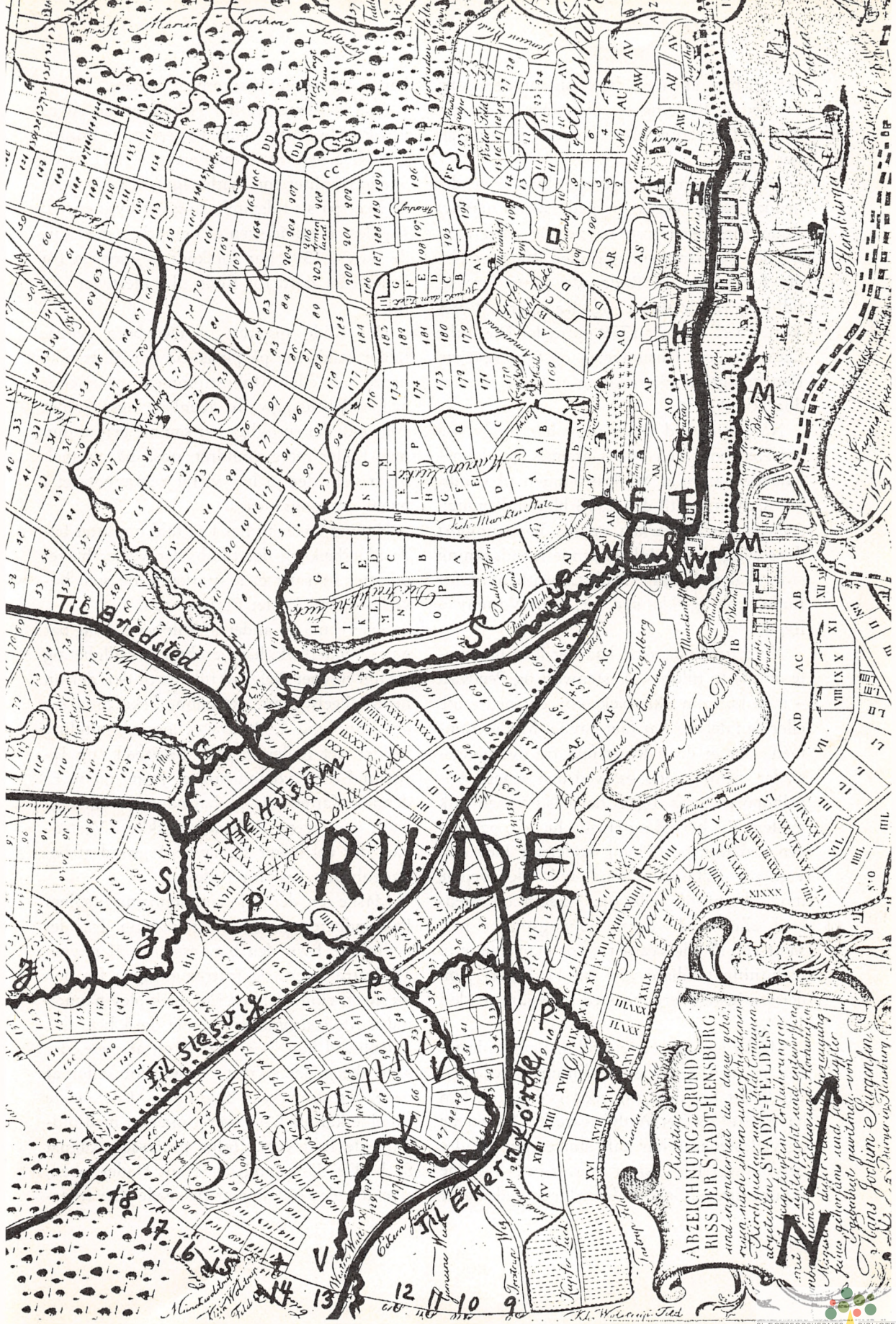
I 1398 købte Flensborg den tidligere kongelige skov Rude af hertug Gerhard IV, der som sælger i skødet giver to oplysninger, der supplerer, hvad vi ved om bygrænsen. Hertugen undtager nemlig fra salget Møllestrømmen og alle dens anlæg; Møllestrømmen har altså hørt til Rude skov. Endvidere

→

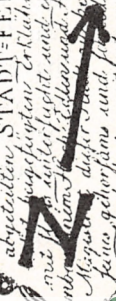
nene nr. 13 (Vestenvad) og nr. 14 (Ruetstenen).

Efter den almindelige opfattelse er Withstagwath identisk med Vestenvad; dette vadested er at finde ved grænsesten nr. 13. Imidlertid lå Vestenvad syd for Rude skov, medens Flensborg lå nord for. Man kender ikke Rudes nøjagtige udstrækning, men alt taler for, at den hertugelige Rude skov skilte Flensborg fra Vestenvad, og at Vestenvad derfor ikke kunne være Flensborgs sydgrænse i 1284.

Flensborgs sydgrænse dengang må søges nord for Rude skov, der inkluderede Møllestrømmen, og herefter skulle der kun kunne blive tale om at søge Withstagwath på strækningen mellem M (Møllestrømmen) og S (Skærbæk), hvor W markerer to sandsynlige vadesteder, henholdsvis ved Rødegade og Pferde Wasser. Fra vadestedet er navnet formentlig gået over på vandløbet og har bredt sig på lignende måde som betegnelsen Møllestrøm, der på officielle kort kan findes helt op til Jaruplund å, med andre ord over hele den strækning, der tidligere hed Skærbæk. Som Skærbæk er blevet fortrængt, er det gamle navn Withstagwath også blevet det og har tilsyneladende kun overlevet i betegnelsen Pælevad, der sprogligt har samme betydning og antagelig er blevet det folkelige navn på Withstagwath.

Nachträge zu
ARBEICHUNG A GRUNDRISS DER STADTHELSBURG
 sind, nach ihrer unterstehenden
 alphabetischen STADT = FELDES,
 mit dem vorhergehenden
 abgelesen werden können.
 Die gegenwärtigen
 Anlagen sind in dem
 roten Rahmen eingezeichnet.
 Die in diesem
 roten Rahmen
 enthaltenen
 Anlagen sind in dem
 roten Rahmen
 eingezeichnet.
 Die in diesem
 roten Rahmen
 enthaltenen
 Anlagen sind in dem
 roten Rahmen
 eingezeichnet.

skriver han, at salget drejer sig om den skov, der hedder Rude og er »byleghen an dat zuden by Flensburg, alzo dat belegen is an siner schede«.

Der er på arealet opstået et bykvarter, der hedder Rude. Også en gade bærer navnet Rude. Men det er nye navne. De ældre navne, der har sammenhæng med Rude, er blevet forvansket til Rødegade (Rote Strasse, tidligere Rudestraat) og Rødeport (Rotes Tor). På et bykort 1779 optræder Die rothe Lücke mellem Husumvejen og Slesvigvejen. Den nøjagtige udstrækning af Rude skov er dog ikke kendt.

Når imidlertid Rude skov har ligget syd for Flensburg ved byens grænse og tilsyneladende har fulgt Møllestrømmen til vands, har skoven, indtil den 1398 blev indlemmet, spærret for bymarken og må have udgjort dens sydgrænse. Holder denne forudsætning stik, skal man søge Withstagwath nord for Rude skov og ikke syd for, hvor Vestenvad ligger.

Nord for Rude skov kan der ikke blive tale om de to tilløb – Westenwatt og Peelwatt – men kun om Skærbæk selv, det nedre løb eller den del der har fået navnet Møllestrømmen. Her er der i hvert fald tre overgangsteder, nemlig mod øst ved den senere Angelboport, hvor også herredsgrænsen gik mellem Vis herred og Husby herred, og mod syd ved Rødeport, hvor Rødegade blev den vigtigste udfaldsvej mod syd, idet vejene mod Ekernefærde, Slesvig, Husum og Bredsted alle havde deres udgangspunkt her, samt ved Pferde Wasser, hvor man kunne få tilslutning til disse veje fra Friserport, nok det vigtigste overgangssted for sydrejsende i 1284.

Måske har der været endnu flere vadesteder på denne korte strækning, således at vandløbet her dengang med god grund kan have båret navnet Withstagwath. Om vejene og vadestederne har haft større eller mindre betydning i 1284, siger iøvrigt intet i denne sammenhæng. Selv underordnede vadesteder

kan jo udmærket markere en grænse.

Skal Withstagwath i virkeligheden søges ved Pferde Wasser eller Rødeport, er løsningen altså den, at Westenwayg i 1431 er en anden lokalitet end Withstagwath i 1284. At de hver på sit tidspunkt angiver bygrænsen, skyldes, at udvidelsen af bymarken med Rude skov i 1398 har forskudt bygrænsen fra vadestedet nord for Rude til vadestedet syd for.

Har Rude spærret for Flensburg sydpå, falder brikkerne på plads. Så har Skærbæks nedre løb eller Møllestrømmen oprindeligt heddet Withstagwath, åbenbart også kaldet Pælevad, der sprogligt har samme betydning, men falder mere mundret, også på plattysk og frisisk, der jo har været repræsenteret i byens omgangssprog.

Navnet Pælevad har i så fald omfattet både Skærbæk og det tilløb, der vel er blevet opfattet som det mest markante og som hovedløbet, nu kaldet Peelwattau.

Senere må et andet af tilløbene, som bar navnet Skærbæk, have erobret hovedløbet og trængt navnet Pælevad tilbage til det, der nu hedder Peelwattau. Det kunne f.eks. dreje sig om Jaruplund å, thi fra dennes udmunding hedder det fælles vandøb Skærbæk, og Jaruplund å er tydeligt nok et yngre navn. Er denne opfattelse rigtig, har navnet Withstagwath overlevet i Pælevad og ikke i Vestenvad, der vel bærer sit navn på grund af beliggenheden vest for Pælevad.

Måske er der en sammenhæng mellem Pælevadbetegnelseens fortrængning fra det nedre løb, hvor den blev erstattet af navnet Møllestrømmen, og fortrængningen fra den næste strækning, hvor Skærbæk blev navnet, indtil Møllestrømmen sejrede også her.

Pælevad kan have fået navn af pæle, der afmærkede det sikreste vadeforløb, eller af pæle, der afmærkede bygrænsen. I det sidste tilfælde kan de have været mærket med indhuggede fredskors. Ifølge professor August Sach (Der Ursprung der Stadt Hadersleben, side 26) blev sådanne grænsepæle eller freds-

Ruetstenen, som den præsenterer sig i dag i en dalsænkning ved Martinstift. (Foto fra Jes Christensen: Historische Steine des Flensburger Stadtfeldes). Er det en hedensk kultsten, der er blevet uskadelliggjort med et kristent kors, eller er det en grænsesten, der har fået sit mærke for byfreden i 1398?

pæle omkring byfreden i Westfalen kaldt fredepæle.

Nu er der gravet af bjerg og fyldt op i sænkninger, og så store dele af det gamle vandløbsnet er rørlagt under gaderne, at man har svært ved at forestille sig gamle tiders trafikforhold. Et karakteristisk eksempel på behandlingen af vandløbene kan man få ved at tage om til gaden Peelwatt og følge Peelwattau; når den kommer fra marken, føres den ind under vejen, derefter over jernbane-graven i en åben betonkanal og så forsvinder vandet gennem en jernrist ind under en gårdsplads.

Også Skærbæks nedre løb er rørlagt, men kløften, der formede dens løb, er let at finde. Når man går op ad Husumgade, har man den på højre hånd, og i kløften ligger Feldmühle, som endnu udnytter Skærbækkens vand.

Da Rude skov næppe har rummet Flens-tofte, må man søge denne lokalitet nord for Rude, det vil sige nord for Husumgade, og det vil igen sige et sted vest for Søndertorv eller Nikolaj sogn.

Ruetstenen

I en dal ved en bæk syd for Martinstift ligger en stor sten, 2,1 m lang, 1,4 m bred og 1,5 m høj. Der er indhugget et korst med lige lange ben. Hver fuge er 3 cm bred og 3 cm dyb, og hvert af de fire korsben måler 28,5 cm.

I Flensburg in Geschichte und Gegenwart (Flensburg 1972), side 289 anføres, at en betydende (men unavngiven) videnskabsmand mener, at stenen i hedensk tid kan være benyttet til kulthandlinger, og at den derfor efter indførelsen af kristendommen er blevet forsynet med et kors.

Fremstillingen må bygge på Jes Christensens bog »Historische Steine des Flensburger Stadtfeldes«, der udkom i 1965. Jes Christensen oplyser her side 14, at den pågældende videnskabsmand er den danske runolog, dr. Erik Moltke, der gik ud fra, at man med korset har villet kristne den hedenske kultsten.

I virkeligheden er forklaringen sikkert den, at der er tale om en grænsesten. Ruetstenen ligger på bygrænsen, som den var

fastlagt efter indlemmelsen af Rude i 1398, og stenen indgår i grænsebeskrivelserne, således 1558: »Vom Westenwatt beth tho Ruetstein de in der olderen Stovinge licht, Sueden denne Damme, darop ein Crütze gehoven is.«

Og igen 1601, da bymyndighederne omkranser Flensborgs område med de 71 sten: »Von Westen Wath indt Suedwesten, beth an den dik tho Ruethstein, so in der Stovinge licht, darop ein Creutze gehoven.«

Ruetstenen er altså indgået i kendemærkerne for bygrænsen på samme måde som Vestenvad, og den lå der inden de 71 sten i 1601 blev anbragt i nummerfølge. Da fik Vestenvad nr. 13 og Ruetstenen nr. 14.

Korset bekræfter stenens funktion som

grænsemærke, thi ved byfredens begyndelse satte man ofte et såkaldt fredskors som grænsemærke (Kulturhistorisk leksikon, II, spalte 405).

Det er rimeligt at regne med, at Flensborg by efter indlemmelsen af Rude i 1398 har ladet fredskorset hugge ind i den store sten, der kendemærker grænsen, og mon ikke Ruetstenen slet og ret betyder Rudestenen, den sten, der understregede, at nu var Rude indlemmet og lå indenfor bygrænsen.

Hvis man vil studere Flensborgs udstrækning, gør det en helt afgørende forskel, om man tænker på tiden før eller efter 1398, da Rude blive indlemmet og Ruetstenen blev grænsesten for Flensborg.

Æ landstorman i Synneborre

AF ANDREAS PETERSEN, Broager

Wen a no sette mæ hær hen o skryve et pa rej om den stakels landstorman i Synneborre, så æ de it fode æ hvee ret møje om æ man eend manne aner, men de æ no nave de betye hvo a peson stå i sin olle fo æ de ret manne å ynge end æ, så kan de it hovs nove om æ lanstormsmand o æ Rajhusplads.

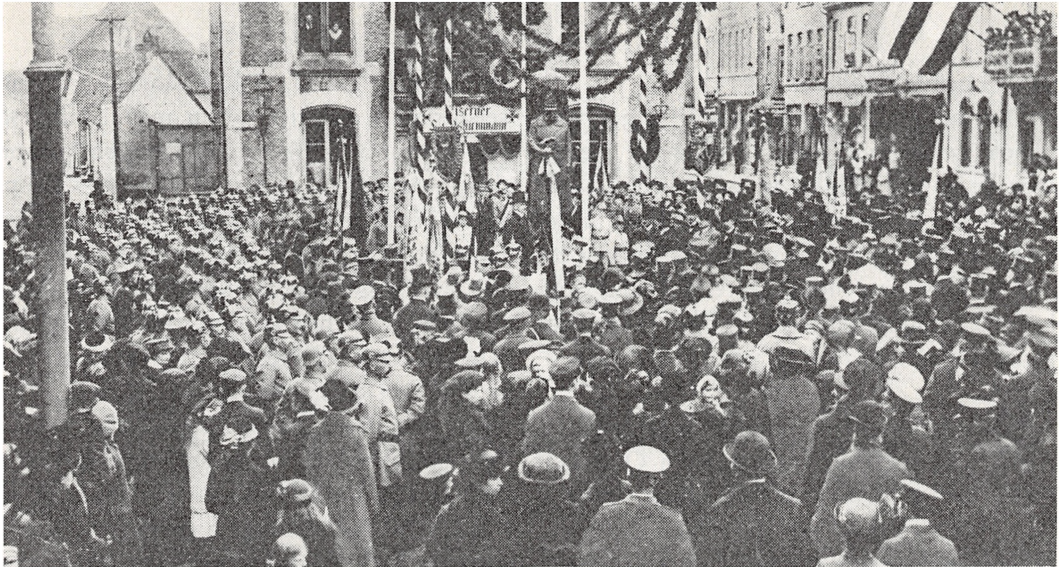
Se æ no 76 å o æ bløv konfime i æ foår 1917 o æ Komunforstane' dætte bløv konfimer et å fø altså 1916. Se vo Skoelmester han goe sit tæ vi ol skul mæ u o slå en Søm i o lanstorman, men hans oe de svant in til ingenting fo da de bløv opslovn i æ Skoelklas, så va dee kun a 70 Børn dee haj væt mæ i Synneborre o de va æ Komunforstander ol tre o de i blan æ dætte. No vel a it skryv den hele remse op som de sto o den »Bekantmachung«, men de tre hajn jo da slovn Søm i fo hver 10 Mark.

No vel a da lich de vi æ ved at Kommunforstane fotæl hvordan de sto til politisk sån o æ nationale kant. Se æ Kommuneforstanne

han het Lorens Conrad, o hans far de va Nis Conrad, han haje væt mæ i 64 o den dansk sie o dar de va 50 år i 1914 de omkring i påsk, so fik ham Nis tildelt de hæe veterankos o en Pænggav o 500 Krone de var naturligvis bløvn omsat til en tysk Mark, de ga jo så en del snak øver son en begivenhed, men æ sach de kun jo it ænesnove ved.

Føst august kom jo så æ krie, o så troj æ tyskree tee de kun vine æ krie innen jul, men den reching gik jo it op dee blov næst 5 gange jul innen æ tyskree de taft å sojn en lang krie de æ nov dee koste pæng, o dee jen kriegslån kom lich ætter de anet, o dee mærkle o se for de va altid de sam tre fra Dynt dæ va o list for ven o le Skoelbøn da haj lånt pæng te æ »Kriegsanleihe«.

Omsie skul de jo lidt å tienes in æ konst fo at få pæng, så æ der nove klog Folk de fandt o lav den her Landstorman, o den bløv o lavet a en Man i Flensborre og så bløv han opstelt o æ Rajhusplads i Sønneborre og her

Afsløringen af Landsstormmanden i Sønderborg fandt sted under »stoe stahej«.

sku han så pynte mee forskelle Søm o til forskelle prise hvo moj æ kommune inen fo Sønneborre skulle betal fo o få dees kommune navn mæ o de fik vi olle nove o ve om.

Som æ bille viser va dee stoe stahej te venstre i æ bille kan man se et Kompagnie ællre Soldoter de a dem fra æ Genesungs Regiment som va Stationeret her i Nordslesvig – Ja de vad enda æ Kejserin sin Regiment, de ska da nok æno væ nove de kan hovs de. Æ Kejserin va jo æ »Husmanstøs« fra Gustenborre. Va de for en snak, jo de hee sin richtehe, for se i de va jo ham den onge Willi fra Bjørneby. – Ja de æ o nove de kolle æ By Berlin, men lich møje den onge Willi va jo bløvn so møje en stærk ung Sven o da han så va komen til skelsår o va modig gik han på Valsen, de va jo skik o brug i den tie, ven de unge haanværker haj uleer så sku de u på valsen et årstie. Den onge Willie han haj jo lust tee både Kong & Kejse så sku den jo ha æ hele arm, om de no va den længst a dem eller den kortest, sont set ka de jo væ de sam, fo de va jo it så godt da Willy kom hjem til sin Mor o fotål te han haj funnen en pich i Gustenborre, ja sekende hus dee bløv u a de. Så små hertugelige Slo var jo et højt anskreven i Bjørnebyens palaser, så Willy's

mor ville da oså ha o vie, hva han ville me sån en »Husmannstøs«. – Men tøv kons a lide viede, for dee va jo anne høje Herre i Bjørneby, så som e Rigskansle Otto han bløv helt ellevild da han høe tee Willy han haj hint sæ en pich hee op i Gustenborre, de var lig vand o hans Møl, så han stræve o fik fat i Willy's mor, hun skul it blend sæ in i Willy's kærlighed, fo de va no regte godt tee han haj funnen hin Guste fra Gustenborre fo se lille moe nå vi hinte a Gustenborre hin haj de jo love så møje, a de o no fick jo snar en sejs til syvtusind Man, for ven æ ren æ fære, dem sku vi jo å ha nove o riv i tee.

Ja seje Otto tee sæ sæl, a ve jo nok hvorn de kan gøres, men de koste pæng, så æ de jo mæ den gamle hen sovede Oldefar, som va så nærre te han væn en penning ti gang fo de te de it va en topenning.

Glælav va so en Ren igømel Holsten bløvn færre, de va 1895 o de va jo en stor Stahej den dav den skulle tejes i brug, o de va Willy's føst stor begivnhe, å no måt man så heller it sej Willy mee, fo han var jo sejs-syv år sin bløven te Kejser Wilhelm den anden, o nu va de klart, at den ren no sku ha et stot fint navn »Kaiser Wilhelms Kanal«, och ja de dav så læng sien. Navnet he no kun te gavn fo de gulne papire de læge

gemt i gamle skufлотter.

Otto haj stadi æ spekulator i gang o vist o nok va han vil, men de pæng de pæng, men de vo der ville æ de oså en vej o fand o te o læg en penning elle to o mane a de sache æ folk brucke, fo de mærkt de som it, om de bløv en penning dyre. Et pund Solt koste 3 penning, om de kom op o fie te fem penning, men de manne anne ting de gik u øver.

De va jo osse de manne koloni Kaolgåe i Afrika de mot helle it glemes, jo Otto haj skam møje o tej vae o, de låj ham stærkt i Sinn. De va no de hæ op de skul no se o blyv et stykke nor tyskland, så kost va de vil, olstej vo de kun lad sæ gøe skulle der sætes tyskere in især i Skole o Præste, amtman o selvfølge Gendarme, o så skulle alle de små køfstaje inrettes til Soldatre o marinere, men skul de oså inrettes kaserne te – ja de va da te o begrif, o de va nove de tyske kunne.

De nye århunne haj jo godt begynt, o som Otto seje godt begynt er hal fulend o så begynt han i Flensborre o byg en Marinestation, o den æ jo it bløven så lille enda, o den æ stoe nok æ dav eno, ja så snakke de i Kejserin dæ op fra, o så fra sont et lille Slo så ka de da mærk te vi ha goe mening med a folk dee op, fo se lille Mor dee er oll for manne a dee he slav dee eno æ så dansk o dem tee de kan it go an o de mest a dem vi ska ha fat i de æ store Agrare som nok ku tænk o blyv æ lidt væ æ sproit, men so læng de holle oe vi æ dansk, so kan vi it bruch dem, men do skal se nå vi stelle nove stort an, så ska de nok kom helt a dem sjæl.

– Ja – ja min beste Otto, men va tror do vo far vil sej te det, æ tøs jo vi sku skån ham fra all den huromhej han jot it så rask. – Næ de ska lille Mor ha ret i o hans fargå ve de sidst, jen stor ting æ vi da i gang mæ, lille Mor må da nok vee, tee vi æ ve å grav en Ren i gammel Holsten fra æ Vesterhav tee østersø. De va da lille Mor's Bedstefar dee begyndt mæ de føst spaestik, o do ka

tro de hjalp got til, vi kun sån hol omkring sejustusind ja somtie ottusin man i arbe, så ven vi føst æ færre mæ den ren, så komme dee manne anne ting som ska laves deop, wen vi er fære den her ren. – Jo de va skam regte komen gang i en den slaus folk, der haj nove o gør mæ æ Sacher. Vo lille Mor i Bjørneby giek hen o miste sin Fiddi Willy o så sku hennes kære svage Søn tee o tej fat, ja de va en grov kom tee fo den kære Fiddi Willy stoe dreng va jo så syg så syg, så den hele huromhej de va op stovn ve sin Far's død, den kunne han jo slet it stå foe. Så de vae kon 99 dav så fulgte han sin Far til himmeriget. Seel om de va sølle dau i Bjørneby så haj Willy tovn fåt i ti til o hold Kost mæ sin Goste fra Gustenborre, ja de va så møj en grumme Kost, de fotål her i vo ejn til æ Spree den va ved å gå øve sine kanter, fo vo dæ kome nove in skal der nove u. Æ laks de alle sprongen o væt så glaj som i de Kostdav. –

Otto han tov et par dav til sit Slo »Friedrichsruh« de va som en it fo dee te han sku hvil sæ, nej han haj en »Kæphest« o de va især fo jern. – No va jo de mæ den stomp lan de haj tovn herop, o så Goste fra Sønneborre »So ein ding konnen wier auch haben«, o så bløv de sån, nu skul de ornlig bygges i Sønneborre, Marine Kasserne mæ samt et Marine Sygehus. Hele nye gare bløv op bygget o æ Hus, de stæer de eno æ slo de blev brugt til æ Soldotre ock ja sikken Virva, te de byggeri skul der manne sten til æ mursten de ku savt få fra Teglgård, men æ Grundsten de knef de mæ og så fandt de u a te de kun hint ved Stran de log dog der te ingen nøt, de manne å dem o nove a dem va for stoe o så sku de jo sprænges, de va fo møje bøvl de arbe kan man se eno. Ue ve Skelestran liege de eno nove som æ sprang æ boregaf u o holen eno den dav i dav. Nej de var møj nemere o hint æ sten o æ Gravhøje o så gør man de, så bløv æ resultat te lant de fest a æ Gravhøje bliv javnet, de kan man skam nok oså ses i dav vo de ha væt.

Æ tid den skred så rask frem, in en se see om æ dee gavn et pa åe, æ Marinere de va kommen til Synneborre o æ Krisskif, de sejlit snar både dav o nat u o in, Tjoe væst va nok in til Flensborre, o in a den Sejlren va dee mane krumninger, o dee va de her stoe Kap-tajne it glaj fo, wen vi nu kunn grav helle holsten i gymel så ku dee it vær så farle o grav en Ren igymmel Holnæs drej.

Oldelav æ vi nån te 1913. Uha en da, en skul it tro te de va sandt, men de va sket manne ting i Bjørnebyen stor Huse der var bløvn møj omlave mee de stoe navne.

Otto va bløvn javet væk, o Paul v Benne-kendorf und v. Hindenburg va bløvn jave u a æ gå. Wilhelm II va bløvn gal i hoe, no va dee komen en Tirpitz o en Bethman Holla-veg.

De kom sæ viest nok a de te de lave en Kohanel mee Ostrich Ungarn ollere i 1866 i den gylne Stad Prag de va jo dee paragraf 5 bløv gentovn den paragraf 5 så jo tee ven Noeslesvigs befolkning ville tilhøe danmark så skulle de ha en frie Folkeafstemning. Knap va den Kohannel i den gylne staj för dee bløv knurret i ydekant af de stoe tyske-rige som Otto jo haj fåt tee ret smej æde 1871de va den gang helle den franske Hier va komen i en sæk ve Sedan. Bismark haj jo olti stoe tanke o de sku æde hans mening kun vær en Stat »Deutschland« o de va de nont tefrejs olsamel fo ne i æ synen va jo nove de jet Bajern o Baden, de haj ollerede fåt deet ejnt Valsprog sel om det lø it så pænt så va de kommen å ol te samels »Ver-damte Sauprøjs«.

I Elsas Lothringen va de slet it bee, men de va lidt o en annen mæe fo de va slet it så jens om vo de vil høe hen, om de sku blyv væ ved æ sydtyskere elle om de sku hoel dem te frankrig. De vil godt blyv ve tysk-land wen prøjsen blev sat fra a komando.

I østen va de li så galt med den prøjsen luft, hee vist a tysk prøjsere it regt va de sku stell an, så fandt de da åe o regte lav stoe Garnisoner op væ den tysk å russiske

grænse, o de væ regte got vonden å for så skik de olle Soldatre uden fo Prøjsen dee op, og dee kan alle vo sønderjyske mænd nok snak med om, fo de va dem dee kom dæhen sån stej som æ Fæstningsby Pillau, Königs-berg, Allenstein o æ hele tovn olle de stej deröver vo a Østhund knore mest. Æ Sol-dotre fra prøjsen töt de it vouve skik deehen.

Men sån ven dee så æ galt traffelt så løfe æ lie så rask imel æ finge uen tee en mærke nove tee et, o æ tyskre de haj no så traffelt tee de glemt dem sæl og recken it mæ tee de va folk li uden die dør o dee bløv jo læng jo meer tosset i syøst og dee een jo så mee et skod i Serajevo.

De va just den dav da de var begynt o en stoe fest o Dybbøl Banke de 28 Juni 1914. Kejser Wilhelm's bror Prins Heinrich haj lig kommen op o æ tribyn o sku hol en stoe tale, fo de de var 50 år sien æ tyske tropper røg over Alson o besat Als – ja de va skam en stor begivenhed den gang.

Ja de skod de va jo de vi så tit høe a dav nå en Sports sag taje sin begynelse, men uha de jen skod bløv til manne millioner og man-ne Minniker dø, og den jen Milliard mark gik liege igymmel a Kanongaf o æ den tysk »Reichbank«s Kasse var tom så begynte a Kriegsanleihe, ja de gik næsten som det vi i dav kolde æ Samlebånd, men de var æ Folk no vee o blyv kjev au, så skul dee jo nove ganske sært til fo at æ Folk kun bly æ lidt mee intresser i, så fandt dee o å lav en »Landsturman« udkåren i en Egestamme o æ Lanstorm de va jo Kejserin sit regiment hee ve vos.

Oja de bløv skam en hel stoe sag o æ ind-vielsen bløv sandelig it bag i ka nok se o æ billed tee æ landstorm stå opmaseret. Nu skul dee slås søm i til mane sære prise de va fra en Mark o opetter, men de forskellige Kommune skulde ofre nove mere. Dee alle kommen frem vo møjje en Kommune indskøe i denn landstorm krop, men fo dem der kunn ha løst tee o se ham så æ i Velkommen i Synneborre Museum.

Fra Nustrup til Sibirien i 1906

AF J. C. HOUBORG

Lærer J. C. Houborg, Svendborg, skriver om sin morfars bror Jeppe Nissen fra Nustrup, der udvandrede i 1906, ikke til Amerika, som de fleste sønderjyder dengang, men til Sibirien.

I følge Kristian Hvidts »Flugten til Amerika« var der i Nordslesvig fra 1867 til 1910 et udvandringsoverskud på 59.400, en udvandring, der relativt ligger langt over den danske og sine steder også over den svenske og norske emigration. De fleste nordslesvigere genfindes i de oversøiske lande, først og fremmest USA.

I første række, skriver Kristian Hvidt, havde udvandringen et politisk motiv, men man kan heller ikke se bort fra et økonomisk moment. Det sidstnævnte har nok været tilfældet for min morfars bror Jeppe Nissen, som udvandrede til Sibirien omkring århundredskiftet. Han blev født den 22. september 1872 i Bæk, Nustrup sogn, og blev udlært mejerist i Hjerting ved Rødding.

Her havde danske firmaer efter åbningen af den transibiriske bane i første halvdel af 1890erne oprettet de første filialer, som opkøbte smør til Vesteuropa. Flere firmaer sluttede sig sammen, og i 1903 dannedes Det Sibiriske Kompagni.

Ved revolutionen i 1917 havde kompagniet 40 filialer og 5000 mejerier. Det sendte smør og ost til Østersøhavnene og købmændsvarer den modsatte vej til kompagniets butikker over hele Sibirien.

Nøjagtig hvornår Jeppe Nissen er udvandret fra Sønderjylland, vides ikke, men i 1906 var han hjemme i Nustrup.

I følge beretninger i Det Sibiriske Kompagnis Arkiv var han i 1906 ansat som mejeriinstruktør i Ovelskino. Arbejdet bestod blandt andet i at besøge mejerierne,

sørge for indkøb til dem og kontrollere de månedlige udbetalinger til leverandørerne. Jeg kan huske som barn at have hørt, at distriktet var så stort som hele Sønderjylland.

Det følgende brev fra Sibirien er sendt til min mormor og morfar (Hanne og Hans Nissen, Nustrup), og de i indledningen nævnte er søskende til Jeppe. Mathias var møller i Løgumkloster, Karen lærerinde i Birkerød, og Nis havde fødegården i Bæk.

»Ovelskino den 14/27 Juni 1907.

Kjære Hans og Hanne.

Eders Brev af 2. Mai modtaget, og jeg siger mange Tak, at I ikke helt glemmer mig. Jeg skrev jo til Mathias og Karen i Foraaret, men har intet Svar faaet fra dem. Nis har jeg hørt fra i Foraaret engang, men det er længe siden. Hvad Silketøj angaar, da har jeg sendt Bud med en Kjøbmand, som jeg kender, og som hver Sommer reiser til Pavlodar, Semipolatsk, ja helt til Virino ved den kinesiske Grænse med Varer. Man mente at kunne kjøbe bedre og billigere dernede, da Kinesere og Persere kommer med Silke, The o.s.v. til de store Sommermarkeder, og jeg skal nok tage med til en Kjole, hvis Du saa vil gjøre din Flid Hanne og finde mig en Kone derhjemme.

Hun behøver just ikke at være nogen Skjønhed og maa ogsaa godt være en 28–30 Aar. Men lidt Formue var jo ikke af Veien, tillige maa hun være villig til, i Tilfælde af at jeg reiser igjen til Sibirien, hvad jeg temmelig sikkert gør, at reise med.

Jeg tror næsten ikke, at jeg vil finde mig tilfreds derhjemme og korresponderer for Tiden med et Firma i Leipzig angaaende Kjøb af Smør her.

Jeg har endnu ikke sagt min Plads op her, og gjør det heller ikke foreløbig, før jeg har

faaet ordnet et eller andet istedetfor. Pladsen her er jo meget god, kun er jeg ved at blive kjed af de stadige Reiser.

For Tiden er alt roligt her i Sibirien, og skjøndt de jo igjen har opløst Dumaen, hører vi ikke til nogen Urolighed af Betydning.

Det er jo meget kjedeligt, at Karen er bleven syg, jeg skriver nu til hende med det samme.

Hans, kan du ikke lade mig vide, hvordan jeg skal sende Penge til Nis eller Dig. Store Nustrup Poststation findes ikke i Fortegnelsen her hos Postvæsenet, og jeg ved ikke hvordan I kan modtage dem gennem Vojens Postkontor. Jeg ville sende dem til Karen, men da hun nu er syg, vil jeg ikke uleilige hende.

Jeg venter Svar omgaaende. Du maa ikke være vred Hans, fordi jeg narrede dig med Uret. Men jeg syntes, at I havde blokket mig saa godt i Ruder Fip, saa jeg nok kunde unde dig det.

Saa skal I vel snart til et meget fint Bryllup hos Mathias Boisen, det er kjedeligt, at Silkekjolen ikke kommer i Tide, men mor jeg godt og hils og gratuler fra mig.

Vær saa god at hilse alle dem i Bek, Hjertring, Morbrors og alle Bekjendte, og særlig være I hilset paa det hjerteligste.

Eders Jeppe.

Er Mathias Boisens Forlovede ikke rødhaaret?«

Ruder Fip er et gammelt kortspil, har min morfar fortalt mig.

Mathias Boisen var en fjern slægtning og gårdejer i Nustrup.

Der er ikke bevarede breve fra 1907–1914, men af de omtalte arkivalier fremgår, at min morfars bror først var ansat som mejeriinstruktør og senere bestyrede et kontor i Kamen i nærheden af Nowo Sibirisk. Han opkøbte smør og solgte landbrugsmaskiner af enhver art. Han omtales som sønderjyde, men dansk helt og holdent, skønt han havde aftjent sin værnepligt i den tyske

hær. Der nævnes, at en søster til ham var lærerinde i Birkerød. Til hende er nedenstående brev skrevet.

»Bolotnaja 14. Januar 1914.

Kjære lille Karen.

Mange Tak for dit Brev kjære Karen. Du maa ikke være vred, fordi jeg endnu ikke har svaret paa dit første Brev. Ja, nu er det uventede sket, at jeg har giftet mig, med en sibirisk Bondepige allerede for et Aar siden, rigtig med Klokker, Degn og Præst i Domkirken i Nowo Nikolaevsk. Vi har jo allerede et Par Aar haft en lille Pige, Anna Iwanovna, og som du ved fra Søgaard, var jeg i Fjor meget syg. Men jeg kom mig saa nogenlunde til Foraaret. Desværre blev det igjen slemt i Efteraaret. Det var saa vidt, at jeg ikke kunne gaa alene, det er nemlig Benene, det er galt med, men nu er det dog noget bedre, og jeg kan nu ret godt gaa alene, dog ikke for langt. Og du kan tro lille Karen, jeg har været glad for Matrona, hun har rigtig pleiet mig, saa godt hun kunde, og det har ikke været let for hende.

Vi har jo en lille Pige Anna Iwanovna, som jo er født, før vi rigtig blev viede. Vi har i Aar gjort meget daarlig Forretning her paa Filialen øst for Ob Floden og en del er allerede lukkede, her i Bolotnia bliver den ophævet fra 1. Februar. Jeg har ikke noget foreløbig, men har leiet mig en mindre Leilighed og vil saa se at hvile lidt. Og saa kommer der vel nok noget at tage sig for, naar jeg bliver rigtig rask, og helt tomhændet staar vi jo heller ikke. Som du ved Karen, skylder Nis mig 250 Mark nu i over 10–12 Aar. Jeg skriver i Dag til ham om at sende dette Beløb + Renter for det forløbne Tidsrum til dig. Og jeg beder dig om, naar du modtager Pengene, at indbetale dem i en eller anden Bank i Kjøbenhavn til Overførsel gennem Die sibirische Handelsbanks Filial Novo Nikolaievsk til Udbetaling paa mit Navn og Adresse: Ivan Ivanovitz Nissen, Post Bolotnaja, Die sibirische Eisenbahn.,

Jeppe Nissen på dødslejet.

Tomsk Gouvernement.

Jeg haaber kjære Karen, at du som er saa praktisk, kan faa Sagen ordnet. Viser der sig Vanskeligheder, bedes du beholde Pengene og meddele mig, hvad der endnu kræves for at faa dem overført.

Matrona lader ingen Ro. »Hvorfor skriver du ikke til Katia, som er den eneste, der lykønskede os til vort Bryllup?« Naturligvis med Undtagelse af Ivan Petrovitz Søgaard. Skriv mig hvordan i al Verden kunde Hans træffe ham i Kjøbenhavn.

De kjærligste Hilsener fra din Bror Jeppe.

Hils Kirstine Kragh fra mig.« [En slægtning fra Nustrup, senere udvandret til Amerika].

*

I et kort og trist brev fra juni 1914 takkede han for pengene og klagede stærkt over, at det var galt med hjertet. Den omtalte Anna var en steddatter, idet hans kone, Matrone, var enke efter instruktør Jensen, som blev

dræbt på en jagt.

2/8 1914 meddelte Det Sibiriske Kompagni i et brev til søsteren, at Jeppe Nissen var afgået ved døden efter flere måneders sygeleje. Efter hans kones ønske blev han begravet på kirkegården i Bolotnaja. Samtidig blev afsendt et billede af ham på dødslejet.

Et brev fra kompagniet i oktober 1914 fortalte, at han havde testamenteret alt, hvad han ejede til sin kone. Hun fik udbetalt et tilgodehavende for maskinsalg på 4000 rubler, der i oktober 1914 noteredes til kursen 100 rubler = 132 danske kroner.

Jeppe Nissen nåede således at blive gift, men ikke med sin sønderjyske kæreste, som i mange år ventede på ham og til sidst giftede sig med en anden. Hendes portræt sidder stadig i familiealbummet.

Han blev kun 42 år.

Kilder:

H. P. Hjerl Hansen: Danske Pionerer i Sibirien. 8 breve fra Sibirien.

Det sibiriske Kompagnis arkiv på Hjerl Hede.

Kristian Hvidt: Frugten til Amerika.

Hedebonde og smed

AF SAMUEL KOCK HAUGAARD

Samuel Koch Haugaard, Lindbjerg, Åbenrå, har arvet nogle gamle bøger og papirer, der vidner om den utrolige nøjsomhed, som prægede landboernes liv i begyndelsen af 1800-tallet.

Man kan næsten ikke tage en avis, uden at der klages over store skatter, afgifter og dyrtid til trods for, at vi har meget kortere arbejdstid og rigeligere af mad og klæder end før i tiden. Lad os engang prøve at gå ca. 150 år tilbage i tiden og kaste et blik ind i den tids forhold, som vore forfædre levede under. Det kan give vor generation noget til eftertanke, som vi kan lære noget af.

Anders Petersen Andersen er født den 10. februar 1812 og var søn af boelsmand Peter Andersen fra Horsbyg. Anders Smed, som han til daglig kaldtes, købte den ejendom som afdøde Niels Lund har haft i Nr. Hostrup. Købekontrakten er dateret den 29. august 1827 og prisen var 457 mark kurant eller 83 rigsbankdaler og 70 skilling sølv-mønt. Man kan desuden læse om hans barndom og skoletid i Haderslev Stifts Aarbog fra 1966.

Et rejsepas

Jeg vil nu her prøve at fortælle om hans liv og gerning og noget af det, han har udført som smed og hedebonde på Hostrup Østermark. Det her foregår lige efter byens udskiftning, hvor inderster og kådnere fik hver sin hedeled. Efter sin konfirmation kom han i smedelære i Øster Gasse ved Skærbæk. Senere arbejdede han ved landbruget. Når jeg

bladrer i hans skolebøger, havde han en pæn håndskrift og læste meget og var veloplyst efter den tids forhold. Jeg var nemlig så heldig at arve de gamle papirer og bøger, der fortæller en hel del om hans virke i en menneskealder. Jeg har her liggende et dokument, et såkaldt rejsepas fra hans soldatertid. Det er falmet men dog læseligt. Der står: »Foreviseren Anders Petersen Andersen, der har tjent som rekrut ved det fynske infanteri regiments syvende kompagni fra den 22 juni til den 28 august inklusive, men nu som kassabel er dimiteret fra regimentet meddeles herved dette bevis som rejsepas til hjemmet i byen nord Hostrup under Apenrade amt. De respektive militære og civile amtsautoriteter som dette pas måtte vorde forevist ombedes tjenslig at lade bemeldte Anders Petersen Andersen frit og ubehindret passere. Fredericia den 29 august 1834. Krag, oberstløjtnant og kompagnifører, ridder af Dannebrog«.

Nr. Hostrup var en fattig landsby

Nr. Hostrup var på den tid en fattig landsby med lynntag på de fleste huse og en lille kålgård med nogle forblæste træer. En præstedatter, der levede på den tid, har fortalt, at der kom mange fra Hostrup og tiggede. Selv var hun nemlig fra Hjordkær. Afdøde lærer Thimsen har fortalt mig som dreng, at da han kom som skolelærer, sad de på kålgårdsdiget med brændevinsflasken imellem sig, når det var fint vejr. Der var ikke så få der gik fra hus og hjem på grund af brændevinsdrikkeriet. Husene var forsynet med lergulv eller stenbro selv på de større ejendom-

me, og i enkelte var der jordgulv. For daglejere og småkårsfolk var det sløje tider og i mange hjem lavede de karskrubbere og koste af lyng og revlingris for at få lidt ekstra indtægt til føden. Statsbankerotten 1813 og den derpå følgende landbrugskrise gjorde det særlig vanskeligt for arbejdere og bønder over hele landet.

Hostrup havde mølletvang til Hellevad vandmølle. Det var nemlig forbudt at lade sit korn male andre steder. Der fortælles om en mand der skulle til mølle med rug på sin trillebør, som var fattigmands eneste køretøj, og blev så sløj undervejs at han spiste af melet. Det var ikke så sært, for det er en strækning på ca. 8 kilometer. En anden kådner, der arbejdede i Kassø, bar et knippe halm til sine dyr. Det var hårde kår at leve under for hele befolkningen.

Tørvene gav penge

Imidlertid blev Anders gift og udskiftningen endelig færdig. Der fortælles, at Hostrup og Rugbjerg var de sidste med udskiftningen, som i virkeligheden var en revolution på landbrugets område. Nu kunne landbefolkningen råde over sin egen jord. Der skulle pløjes og mergesles. Men penge skulle der til og mose var der rigelig af, så han gravede mange tørv, som han solgte i Aabenraa, til at dække renter og afgifter. Det var lange afstande at køre, og vejen var fyldt med store huller, især når det havde regnet. Bedstemor fortalte, at Anders tit måtte sætte ryggen til vognen for at komme igennem. Tørvene var for disse udflyttere en fast årlig indtægt. Det var værre for dem, der ingen mose havde. De var henvist til daglejerarbejde. Anders var den første af udflytterne, der brugte heste, har bedstemor fortalt. Besætningen bestod vel af to til tre køer og en fem seks får. Fårene gik tit løse i heden. Engang måtte bedstemor hente fårebukken ved Kopsholdt, som lå 3-4 kilometer væk. Fårene var nødvendige; de gav nemlig uld til klæder og strømper, som man selv forarbej-

dede. Væv og spindehjul hørte til hustruens område, og de er flittigt blevet brugt.

Jeg har også nogle gamle opskrifter liggende. Til hvert boelssted hørte en bageovn. Der blev altid fyret med lyng, som der var nok af.

Som så mange andre under landbrugskrisen, måtte Anders tjene noget ekstra ved at arbejde i sin smedje, hvor han blandt andet lavede høleer, knive og sakse, som han var dygtig til. Desuden har han lavet en kaffemølle og en såkaldt bismervægt, som kan ses på Aabenraa museum.

Svære tider

Anders Smed klarede landbrugskrisen, men det var en hård tid at komme igennem. Der fortælles at i Hostrup gik fem bønder fallit, den sjette købte de andre gårde ved tvangsauktion og solgte dem senere med god fortjeneste. Det var ikke alene i Hostrup, det var galt, det var over hele landet. Der fortælles, at Lønholm ved Hellevad var i skatterestance for 200 rigsdaler, men der var ingen, der ville byde ved tvangsauktionen. Først da skatten blev strøget gik den for 50 rigsdaler. Mange måtte gå fra hus og hjem og tage tiggerstaven.

Men det var ikke alene skatterne, som var en plage, vind og vejr gjorde sig også gældende. I 1819 stod rugen i dræ, om natten frøs det, så kun strået stod tilbage. Når man ved, at rugen var den vigtigste kornsort for sandjordsbønderne for at få brød, kan man forstå, at nøden har været stor. Agerskovpræsten klager i 1824 over, at Danmark forarmes fra år til år, velstanden aftager og fattigdommen tiltager.

Fra regeringens side blev der tilbudt dem lån rentefrit i tre år mod at hæfte solidarisk for tilbagebetalingen, men på det grundlag var interessen ikke så stor.

På østermarken, der dengang var hede, blev der afsat 12 parceller til tolv boelssteder eller inderststeder, som de også kaldtes, og de mindste var på ca. 6 ha. Anders Smeds

parcel var på 10 ha hedejord til at begynde med. Efterhånden som jorden blev opdyrket købte han to ejendomme foruden 6 ha ager og eng. Ejendommens størrelse var i 1964 33 ha.

Stuehus på den øde hede

Efter udskiftningen blev stillingen som byhyrde afskaffet. Der var ikke brug for ham mere. Han hed Jørgen Rave og boede i kortere tid hos Anders Smed og er den sidste, byen har haft. Byhyrden har sikkert boet på omgang, men sådan har det ikke altid været, for i 1766 blev der bygget »to fag skolehus til hyrdehuset«, som der står i en gammel beretning. Anders Smed måtte nu i gang med at bygge stuehus ude på den øde hede. Han slæbte nu i månedsvis sten og bjælker med studekøretøj den lange vej fra byen. Naboer og venner har sikkert hjulpet. Stuehuset lå solret med møddingen i øst. Desuden byggede han smedie og ovnhus, som lå i tilbørlig afstand af hensyn til brandfaren. Desuden måtte han til at grave en brønd. Brønd og bageovn var to vigtige ting, der skulle være i orden, både til mennesker og dyr. På den tid var det ikke alle, der havde en ordentlig brønd. Naboen havde for eksempel en, der var lavet af rå kampesten. Anders Smeds var lavet af gule teglsten. Til sidst anlagde han en stor have, der på tre sider var omgivet af et højt dige, som han plantede til med buske og træer for at give læ for vinden. Det var et hårdt og møjsommeligt slid, Anders og hans kone gik imøde, men det gik fremad. Smedje og ovnhus var tækket med tegl, og alt arbejde blev gjort med hånden bortset fra hvad stude og heste kunne præstere. Når det kneb med kontanter eller der var misvækst, som ikke var sjælden, arbejdede han i sin smedie til langt ud på aftenen.

Præst og smed

Når jeg ser de gamle papirer, viser det sig, at han havde kunder både i Rugbjerg og Mjøl. Agerbruget var nu det vigtigste for ham og jeg vil i den her forbindelse nævne to bøger. »Samling over Agerdyrkning og Landvæsen« og skrevet af præsten i Everdrup på Sjælland L. M. Vedel 1793. Bogen er slidt og giver praktiske råd og vejledning om planteavl, husdyrsygdomme og byggeteknik. Den anden bog er »Danmark og Holstens Flora« fra 1796 af K. G. Rafn, som han har læst i de lange vinteraftener ved olie-lampens skær. Det var jo en form for landbrugsskole. Tidligere var præsten og smeden de vigtigste i sognet. Smeden var deres hjælper i mange ting, han kunne blandt andet årelade dyr og mennesker og endda med levende igler. Alt dette taget i betragtning var han deres mand, han forstod også at omgås ilden og få jernet til at klæbe sammen, for det var jo også en slags kunst for ham. Præsten boede i Hellevad, som lå langt borte, så ham så de ikke meget til i det daglige undtagen ved kirkelige handlinger. Ganske vist havde han lært latin og mere til, men det havde de ikke brug for til daglig. Sådan var den almindelige tankegang og det er sikkert, at Anders har skelet til sine bøger af og til, når han havde praktiske problemer, der skulle løses. Bibelen glemte han heller ikke. Han havde også sans for de åndelige værdier her i livet. Han døde i en høj alder mæt af dage; et pionerarbejde i hede og landbrug er afsluttet. Han kan passende tage Jeppe Aakjærs digt til sig som lyder:

Jeg lagde min gård i den rygende blæst
hvor bakken hun skråner mod sønder
hvor græsset gror højt om min skæggede
hest
hvor viberne ruger og lærken er gæst
for lærker er, hvor der er bønder

Hanne Jenssen-gruppen

I SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT, september 1980, blev navnene på personerne på billedet side 260 efterlyst hos læserne.

Spørgsmålene om hvem og hvornår fik adskillige til at reagere.

Først meldte gårdejer Knud Brummer, Årø, sig. Han mente at kunne genkende den brosche, damen længst til venstre bærer. Han har set Anna Kjems, f. Lorenzen, med den, da han var 14 år. Desuden gætter han på, at damen til højre er frk. Vildau, Kruså.

Erik Kristensen, Vojens, siger om de siddende damer fra venstre: det er vistnok Hansigne Lorenzen (Anne Kjems' mor), Cecilie Lunds niece og Cecilie Lund.

Rektor Bent Noack, Løgumkloster, er ikke helt tilfreds med billedets alder (men det var umuligt for redaktionen at fremskaffe et senere billede af Hanne Jenssen – hverken fra Historiske Samlinger eller andet steds). Bent Noack skriver, at damen til venstre vanskeligt kan være nogen anden end Anna Kjems. Damen yderst til højre kunne være fru Sophie Callesen, Flensborg – det ligner hende noget.

Og endelig har landsretssagfører Sven Kjems, Gråsten, spurgt sin mor, fru Anna Kjems, Harreslev, og hos hende fået følgende præcise og fyldige oplysninger:

Billedet er taget i Hanne Jenssens hjem, Villa Dagmar, Sdr. Otting, Haderslev, ca. 1912, og viser foruden Hanne Jenssen siddende fra venstre:

1. søsterdatteren Anna Lorenzen, Ballum, senere gift Kjems, Harreslev, f. 1893,
2. Amalie Lund, V.Gammelby, senere gift Lorenzen, Bov, f. 1895. Hun er broderdatter til Cecilie Lund.
3. Cecilie Lund, f. i Rejsby/Ballum, flyttede til Haderslev sammen med Hanne Jenssen ca. 1905.
4. »Gamle« Mette, kusine til Cecilie Lunds far. Hun var optaget i familien.
5. Hanne Jenssens bedste veninde, Agnes Bonefeldt, Haderslev, f. ca. 1880.

Yderligere kan oplyses, at billedet midt over sofaen viser Hanne Jenssens mor, Anna Margrethe Abild, Møgeltønder, gift med lærer Jens Andersen Jenssen, Ballum. Til højre for billedet hænger et billede af Cecilie Lunds mor, Amalie Lund, f. Godskesen, Rejsby/Ballum.

Vi siger tak til hjælperne, der samtidig har glædet Historiske Samlinger for Sønderjylland med de indkomne oplysninger.

Og så ville det vist være rimeligt at minde alle læsere om betydningen af, at man i tide forsyner sine fotografier med udførlige oplysninger om personnavne, tidspunkt og sted.

Boganmeldelser

Hans Fr. J. Hansen: Beiträge zur Schulgeschichte des Kirchspiels Tingleff,

Apenrade 1979, Ill. 450 s.

Herausgegeben vom Deutschen Schul- und Sprachverein für Nordschleswig.

Bogens forfatter, der er fhv. viceskoleinspektør ved tyske skoler i Tinglev, har præsteret et meget omfattende arbejde. Bogen spænder over tiden fra før reformationen og helt op til nutiden og kan stort set inddeles i tre afsnit: tiden før 1864 med ca. 92 sider, tiden 1864–1920 med ca. 163 sider og tiden 1920–1969 med 187 sider. Forfatteren har påtaget sig opgaven at skildre og belyse sognets offentlige skolevæsen under preussisk styre 1864–1920, den kommunale skole under dansk styre fra 1920–1969 og endelig Tinglevs danske og tyske private- og eksamensskoler samt den tyske efterskole og folkehøjskole i det tyske mindretals kulturelle højborg. For at nå helt frem til nutiden bringes til slut en beretning om civilforsvarets skole i Tinglev og om Sofiedal skole, observations-skole for Sønderjyllands amtskommune.

Bogen behandler ikke blot stationsbyens skolevæsen, men den medtager også sognets fire distriktsskoler under de skiftende kår. Hver distriktsskole behandles udførligt: en række byggesager, matrikler, en lærerfortegnelse og afsnit af skolekrønikkerne. Vi får kendskab til en lang række kildekrifter, der citeres flittigt, men kun sjældent kommenteres kritisk. Det er i orden, men derved får

bogen karakter af en opslagsbog, som afgjort er værdifuld for den, der søger oplysninger på skolevæsenets specielle område. I denne forbindelse melder sig savnet af et person- og sageregister.

Der findes personlige beretninger særlig fra de ledende lærerinder ved folke- og højskolen fra tiden 1920–1945; men hvor er den nogenlunde fyldige redegørelse for den nazistiske infiltration sydfra? Den bagatelliseres nærmest, hvad næppe svarer til kendsgerningerne. Og skolekrønikkernes referat af den tyske besættelse af Danmark er meget kortfattet. Man får det indtryk, at man udmærket kan forbigå, hvad man ikke ønsker omtalt.

Forfatteren vælger at være ret neutral, holder sin vurdering i baggrunden og lader andre komme til. Derved bliver fremstillingen mere ensidig og subjektiv, end man kunne ønske det, når det drejer sig om Tinglev sogn, hvor to kulturer har taget livtag gennem tiderne og stadig mødes – i dag under friere former, end det før er sket.

For den, der vil skrive Tinglev sognehistorie, bringer bogen værdifuldt materiale.

L. S. Ravn

Årbog fra Ekernefærde

Heimatgemeinschaft Ekernefærde har i sin sidste årbog (årg. 37) på 248 sider samlet ikke mindre end 56 bidrag, digte og kunstproduktioner inklusive. Specielt kan nævnes at man fortsat evner at komme med dyre farverproduktioner.

Foruden en reportage om »katastrofevinteren« 1978/79 i tekst og billeder vil det være rimeligt at gøre danske læsere opmærksom på en artikel af Nicolaus Detlefsen om bebyggelsen af området mellem Ejderen og Slien, der fandt sted sydfra. Tre danske nav-

ne fra vikingetiden viser, at der her alene var tale om søværts kontakt: Strande, Wik og Kiel. Inde i landet er kun Gettorf et dansk navn.

Wilhelm Vollertsen skriver om mølleriet på Gettorf-egnen og kommer derved også ind på mere principielle forhold vedrørende møllerne i hertugdømmet Slesvig.

Nicolaus Detlefsen har også en artikel om flytningen af det tyske lærerseminarium fra Tønder til Ekernförde, en overflytning, der blev ledet af professor Christian August Bahnsen, som tog sydpå i protest mod sprogreskripterne, men var en absolut kongetro helstatsmand, der blev sparet for mange sorger, da han døde i 1864.

Desuden bør nævnes to personalhistoriske artikler. Walter Kaestner har skrevet om organisten August Heinrich Öhlenschläger i Krusendorf og hans stambog; det var Adam Gottlob Oehlenschlägers bedstefar. Og Thomas Thomsen har skrevet »Aus der Familiengeschichte des dänischen Generals Georg Daniel Gerlach«. Den danske overgeneral fra 1864, G. Gerlach var født i Ekernförde.

Endelig kan nævnes en artikel af Gerd Stolz om militæret i Slesvig-Holsten 1851–63.

Foruden årbogen har Heimatgemeinschaft Ekernförde udgivet en bog om »Das Schicksal der Heimatvertriebenen im Kreis Eckernförde«.

Et længdesnit gennem Danmarkshistorien

R. P. Sørensen: *Scenen som er. Forlag og trykning: Padborg Bogtrykkeri – H. L. Clement. 136 sider. Ill. 80,- kr.*

Det er en temmelig usædvanlig bog, R. P. Sørensen denne gang præsenterer sine læsere for.

For det første vidste forfatteren ikke selv, at bogen blev udgivet. Dernæst er bogen et faksimiletryk af et håndskrevet manuskript, der er en afskrift af et gennemslag af forfatterens originalmanuskript. Og endelig er selve dette manuskript mere end tredive år gammelt og er blevet væk!

Kort sagt: under krigen skrev R. P. Sørensen en række historiske tilbageblik i halvdramatisk form. Scenen var den samme, Krusådal, og den gamle lærer fornægter sig ikke. Hans kendte interesse for geologi manifesterer sig i beskrivelserne af den faste scenes vekslende fremtoning gennem årene. Han åbner med en første akt »hvori vi hurtigt gør kål på nogle årtusinder«, og så følger en række scener, syv akter i alt, med optrin fra Danmarkshistorien, snart beskrivende, snart i samtaleform – lige til 7. og sidste akt, »hvori der sker forvandlinger, og hvori spil-

let til slut begynder« med en måske noget patetisk slutning, stærkt påvirket af det tidspunkt, på hvilket manuskriptet blev til.

»Scenen som er« blev antaget til udgivelse få år efter krigens slutning, men forlaget lukkede, før trykningen blev gennemført. R. P. Sørensen troede, manuskriptet var tabt, men overlærer Walther Lorenzen i Flensborg, som skulle illustrere bogen, havde en kopi liggende. Han renskrev den (med en ualmindelig smuk håndskrift), satte sine tegninger ind på plads og forærede forfatteren resultatet til dennes 80-årsdag.

Og nu foreligger det fælles resultat i usædvanlig og tiltalende skikkelse. De vekslende optrin er let læste stykker fra Danmarkshistorien – som man helst skal have kendskab til på forhånd, for at få noget ud af teksten – og tegningerne, særlig de lidt lyriske naturskitser, er meget danske og kønne, minder lidt om J. Th. Lundbyes fine landskabstegninger.

Zeitschrift

Band 105. 430 sider, 1980.

Endnu engang er der grund til at gøre danske læsere opmærksom på det væld af stof med dansk berøringsflade, der findes i Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte. Af artikelstoffet i 1980-årgangen, som er bind nr. 105 i rækken, kan således nævnes 50 sider af Erich Hoffmann om byen Slesvig og det vestlige Østersøområde i 12. og 13. århundrede, 60 sider af Hans-Friedrich Schütt om danske og andre gilders betydning for bydannelsen, 15 sider af Wolfgang Prange om Otting i Åbenrå amt, 15 sider af Alexander Scharff om Uwe Jens Lornsen og hans betydning for forfatningsdebatten, lige så mange sider af Jürgen Brockstedt om luksusforbruget i Danmark og hertugdømmerne 1834–65, godt 40 sider erindringsstof af sociologen Ferdinand Tönnies (1855–1936), der stammede fra Garding i Ejdersted (kommenteret af Rainer Polley), godt 60 sider af Axel Glet om genoprettelsen af SPD i Slesvig-Holsten 1945/46, 20 sider

af vor Åbenrå-historiker Lars N. Henningsen om grundtræk i den danske historieforskning efter 1945 og endelig en snes sider af Marlies Carstensen om stednavneforskningen i Slesvig-Holsten.

Af hele artikelstoffet er der kun et enkelt bidrag af Walter Richter om Limes Saxoniae ved Elbens østbred, som ikke direkte berører danske interesser, men det handler om et problem, der er interessant i sig selv.

Udover artikelstoffet har Zeitschrift et afsnit på henved 100 sider, som går under fællestitlen »Besprechungen und Hinweise«. Det omfatter ikke alene boganmeldelser, men også omtale af og henvisninger til tidsskriftartikler og bidrag til samleværker, som i vid udtrækning omfatter dansk litteratur eller har appel til danske læsere.

I alt 430 sider, som det her er uoverkommeligt at anmelde, men hensigtsmæssigt at gøre opmærksom på. bjs

Herremænd og hertugdømmer

(Adel og hertuger på Als og Sundeved (Fra Als og Sundeved, hefte 57, udgiver: Historisk samfund for Als og Sundeved).

Dette årsskrift har to forfattere, idet Henrik Fangel har skrevet om »Herremænd på Als og Sundeved i middelalderen og 1500-tallet«, og Jørgen Slettebo har taget sig af »Hertugdømmet Slesvig-Holsten-Sønderborgs oprettelse-deling-ophør«. De to redegørelser supplerer hinanden godt.

Henrik Fangel fortsætter sit detektivarbejde med at efterspore adelsslægterne i Nord-slesvig og rekonstruere dere godsbesiddelser. Godssamlinger og arvedelinger bliver analyseret, og resultatet opgøres sådan, at udviklingen fra mange små og store godser i 1300-tallet går til koncentration hos få godsrige slægter i 1400-tallet som følge af agrarkrisen og i 1500-tallet igen til splittelse

som følge af arvedelinger, idet dog enkelte slægter som Sture på Als lå inde med meget gods, da junkertiden afløstes af hertugtiden.

Det var Hertug Hans den yngre, Frederik II's yngre bror, som ved delingen 1564 blev forsørget med et hertugdømme, der havde hovedsæde i Sønderborg, og som med dygtighed administrerede og udvidede sine besiddelser på adelens bekostning, så det mærkes den dag i dag. De adelige herregårde findes så at sige ikke, hvor hertug Hans havde sine interesser. Men han havde en stor børneflokk, og selv om mange af børnene døde før han – den store børnedødelighed var en plage for selv de bedst stillede – opløste arvedelingen det, han havde samlet, i fem små hertug-

dømmer: Sønderborg, Nordborg, Ærø, Lyksborg og Plön. Det er om deres og hertugli- niernes skæbne, Jørgen Slettebo beretter, og som vanlig gør han det godt.

Det er en meget nyttig oversigt, de to for- fattere giver over den spændende udvikling på dette område. Men hvorfor skal vi und- være den nøgle til stoffet, som et person- og stedregister giver? Hvis vi f.eks. ville slå det gådefulde Beck efter, som optræder i den linie Slesvig-Holsten-Sønderborg-Beck, hvor- fra vort kongehus stammer, skal man begyn- de side 64, hvor læseren præsenteres for her- tug Alexander, der fik Sønderborg efter sin far, hertug Hans den yngre, men som på et tidligere tidspunkt, da han var i unåde, fordi han giftede sig imod faderens ønske, købte godset Beck i Minden, Westfalen. På denne lille herregård fødtes Alexanders børn, otte prinser og tre prinsesser, og han beholdt

godset, da han efter faderens død flyttede til Sønderborg.

Alexander var modstander af arvedeling og indsatte den ældste søn som enearving, men da denne havde svært ved at klare sig, solgte han Beck i 1639. Hans søskende var utilfredse med dette salg, og hans yngre bror August købte det tilbage nogle år sene- re og flyttede dertil. Det står side 66.

1745 solgte et af Augusts børnebørn igen Beck, og denne gang lykkedes det ikke slæg- ten at tilbagekøbe det, men den beholdt nav- net Beck; herom kan man læse side 68 og 92, og begge steder er der billeder fra godset. Men man finder jo lettere tilbage i stoffet, når der er et register med sidehenvisninger.

Det må dog anerkendes, at der er udmær- kede slægtstavler og andre oversigter, og den lille bog giver som sagt et nyttigt over- blik over et kompliceret stof. *bjs*

Samarbejde over grænsen

Andreas P. Cornett: De dansk-tyske grænseregioner i EF-sammenhæng (Institut for grænse- regionsforskning, 82 sider).

Andreas Cornetts lille, men ikke let læste bog har undertitlen »En vurdering af det grænseoverskridende samarbejde med ud- gangspunkt i de politiske integrationsteo- rier«. Konklusionen, der ikke overraskende peger på dansk tilbageholdenhed overfor in- stitutionaliseret samarbejde over grænsen på regionalt plan, formuleres således, at tysker- ne ønsker en institutionaliseret føderalistisk udvikling, medens man fra dansk side fore-

trækker en ad hoc præget sektor-konfödera- listisk funktionalisme.

Det må beklages, at en publikation fra Grænseregionsforskningsinstituttet sammen- stiller betegnelserne »Sønderjylland« på den danske side af grænsen med Sydslesvig. Af videnskabelige forskningsinstitutter må man kunne forvente, at de undgår den sædvanlige begrebsforvirring.

Tidsskrift index

Dansk Tidsskriftindex, 63. årgang 1977, udgivet af Bibliotekscentralens forlag 1980.

De danske tidsskrifter indeholder en rigdom af stof, der kan være vanskeligt tilgængeligt for den, som vil opsøge stof af en bestemt kategori. Dansk Tidsskrift index, der inde- holder en systematisk fortegnelse over ind- holdet af ca. 365 danske tidsskrifter, tilsigter at hjælpe de specielt interesserede.

Oprensningen af titler fylder 411 sider,

der er ordnet efter bibliotekernes decimal- klasseinddeling, og som nøgle hertil er der et forfatterregister på 70 sider og et emnere- gister på 130 sider, altså et meget omfatten- de hjælpeapparat.

Prisen forhindrer, at værket finder vej til private boghylder, men biblioteksbrugere bør vide, at det eksisterer.

Krigsfangepost

E. Menne Larsen: *Sønderjysk Posthistorie II, Censuren af den sønderjyske krigsfangepost 1914–1918. Udgivet af Posthistorisk forlag, 9500 Hobro. 36 sider. Ill. Kan bestilles hos forlaget. Pris 25,- kr.*

Sønderjysk posthistorie II fortæller om de muligheder, sønderjyske krigsfanger havde under den første verdenskrig for at opretholde forbindelsen med familie og venner i Sønderjylland og Danmark gennem krigsfangebreve.

Krigsfangetilværelsen skabte mange problemer for dem, men takket være indsatsen, der blev gjort fra privat side, lykkedes det at lette tilværelsen for mange sønderjyder, blandt andet ved oprettelsen af særlejre i England, Frankrig og Rusland og tilladelse til at benytte dansk sprog i brevene hjem.

Bogen omtaler den humanitære indsats, hvordan lejrene blev til og deres betydning for fangerne.

Udover redegørelsen for lejrenes oprettelse, fangernes postale muligheder og censuren, katalogiseres de af forfatteren kendte censurstempler, som blev anvendt på fangeposten fra særlejrene i Feltham, Aurillac og Jurjef Polski. Desuden omtales nogle af de

mange »helsager« (brev- og korrespondancekort, konvolutter), som fangerne fik udleveret til brug for deres korrespondance, og fangeposten fra Østafrika/Ægypten og Indien.

I indledningen omtales de almindelige regler for krigsfangeposten i 1914, soldaternes postale muligheder i tysk krigstjeneste og censuren af feltposten.

Det sidste kapitel giver en kort karakteristik af de kredse, der stod bag hjælpen til de sønderjyske fanger, deres motiver og virke, og giver eksempler på, hvordan den tyske censur kunne omgås med »kodemeddelelser« og de farer, som man udsatte sønderjyderne for i forsøgene på at skaffe sig oplysninger om krigsfanger.

Sønderjysk Posthistorie er nummer 6 i en serie, der hedder Posthistoriske Småskrifter. Af de tidligere numre kan nævnes Tysk Marinefeltpost, Censur- og Skibspost, begge ligeledes skrevet af E. Menne Larsen.

Mads Lidegaard: Hærvejen over Kongeåen

Schultz, 100 sider. Ill. Pris 65,50 kr.

Mads Lidegaard, der tidligere i tre bøger har fulgt Hærvejen fra Viborg til Vejle å, fortsætter i dette bind vejen til Vojens. En virkelig anmeldelse af Lidegaards hærvejsskildring forudsætter egentlig, at man følger i hans spor og endevender alle tegn på gamle vejstræk, eller at man i hvert fald hist og her tager ud til åstedet for at kontrollere hans betragtninger. Det har anmelderen ikke formået, men stedkendte folk bør gøre det for at supplere og korrigere, som det f.eks. er sket i Vejle amt. Her har kritiske læsere givet Mads Lidegaard tilskyndelse til at ændre sin tegning af en gammel vejlinie.

Det er i sidste øjeblik, Mads Lidegaard har begivet sig ud på sin hærvejsfærd, for spo-

rene forsvinder. Men samtidig har han kunnet drage nytte af den ny teknik, idet han i høj grad støtter sig til de afsløringer, luftfotos kan give.

Mads Lidegaard benytter andre metoder end Hugo Matthiessen og kommer til delvis andre resultater, og selv om man skulle nå til den opfattelse, at en god part af dem må kasseres, vil der blive nok stående til at lønne hans møje, og det er værdifuldt, at alle disse iagttagelser er samlet til overvejelse og efterbehandling.

Hærvejen er ikke en vej i den forstand, at det er den samme strækning til alle tider eller blot på de forskellige årstider. Der er flere stræk at vælge imellem, men derfor er

det også vanskeligt at nå til håndfaste opfat-
telser.

Mads Lidegaards konklusion bliver, at ve-
jen over Skodborg-Jels, som Hugo Matthies-
sen har tegnet med forbehold, har haft en
ældre vejføring noget vestligere, medens der

nærmere Lunderskov og Vamdrup har været
et vejforløb i folkevandringstiden. I denne
forbindelse anstiller han nogle betragtninger
over Trældiget, som han anser for at være en
storstilet folkevold, der nok kan opfordre til
en nærmere undersøgelse. *bjs*

Tønder Statsseminariums Øvelsesskole 1920–1980

Et fordringsløst lille hefte på 48 sider frem-
træder som jubilæumsskrift for Tønder Stats-
seminariums Øvelsesskole. Redaktion: et til-
syneladende anonymt redaktionsudvalg. Ud-
giver: Ingen. Trykt hos Laursen, der takkes i
forordet for »faglig vejledning og godt sam-
arbejde«.

Resultatet er en charmerende samling af
erindringer, skrevet af en halv snes lærere
og elever. En lærer: »Og så Tønder! Hvad
skulle jeg dog der? Jeg vidste dårligt nok,

hvor Tønder lå«. Der er minder om første
verdenskrig. Og om den anden. Og om bør-
nelege og drengestreger.

I et skoleskrift samler opmærksomheden
sig ofte om en enkelt lærer. Her er det Claus
Eskildsen, der bliver fremhævet som en pæ-
dagog af de sjældne og for andre gode egen-
skaber. Lykkelig den skoleungdom, der kan
huske den centrale lærerpersonlighed for det
gode.

Grænseleksdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

5. august: Den slesvigholstenske landsrege-
ring afviser en rapport fra det vesttyske
planlægningsministerium, som opfordrer til
udbygning af et mere institutionaliseret sam-
arbejde mellem Sønderjyllands amt og rege-
ringen i Kiel. I Kiel skønnes de allerede eksis-
terende kontakter tilstrækkelige.

9. august: Venner af gamle dampskibe kan
glæde sig. Der er skaffet midler til en gen-
nemgribende reparation og dermed bevarelse
af Flensborgs sidste fjorddamper »Alexan-
dra«.

11. august: Der noteres en stigning i Flens-
borgs gældsbyrde i 1979 til 88.434 mill.
DM, hvilket svarer til en andel pr. indbyg-
ger på 996 DM.

14. august: Flensborg Avis tager skarpt af-
stand fra en udtalelse af Grenzfriedensbunds
formand, Artur Thomsen, som vil bekæmpe
enhver, der gennem politiske aktiviteter vil
virke for, at landet syd for grænsen genind-
lemmes i Danmark.

15. august: Flensborgs 38 offentlige skoler
besøges efter det nye skoleårs begyndelse af
17.282 elever. Mens der noteres en stigning
til gymnasierne, noteres et fald i alle andre
skoleformer.

19. august: I finanslovsforslaget for 1981 er
der til det danske mindretalsarbejde afsat ialt
171,2 mill. kr., heraf 119,4 mill. alene til det
danske skolevæsen i Sydslesvig.

Til at betjene de særligt vanskeligt stillede
områder i det sydlige og vestlige Sydslesvig
har Sydslesvigsk Forening ansat en rejsese-
kretær, Klaus Parschau.

21. august: Det gamle kanalpakhuis i Holtenau søges nu bevaret; man har planer om at omdanne den gamle bygning til hotel efter en omfattende restaurering.

Amtsrådet i Nordfrislands amt vedtog en resolution, som anbefaler et nært samarbejde mellem Danmark og Vesttyskland i katastrofetilfælde.

Foreløbige opgørelser over antallet af nye elever til de danske skoler i Sydslesvig tyder overalt på en mindre nedgang i antallet af begyndere. I Flensborg by er tallet faldet fra 172 til 137. Duborgskolen har det hidtil højeste elevtal – 950 – mod 865 ved skoleårets slutning.

I hele Slesvig-Holsten er elevtallet faldet med 3,8 pct. fra 414.000 til 398.000. Man kan herefter opfylde kravet om, at ingen begynderklasse har mere end 31 elever.

23. august: I en leder anker Flensburger Tageblatt over de vedvarende hindringer for trafikken i byen, som de stadige vejarbejder og fjernvarmeopgravninger er årsag til.

25. august: Som ny dansk præst ved Sct. Jørgens og Mørvig menigheder i Flensborg udnævnes Kæthe Kühl fra Bredsted, der hidtil har virket som lærer ved Bredsted danske skole.

28. august: I følge det slesvigholstenske finanslovsforslag skal der også fremtidig kun ydes 85 pct. i tilskud til de danske skoler. Stigningen i det samlede beløb fra 18,039 mill. DM til 20,187 mill. DM er kun en følge af de almindelige omkostningsstigninger.

På et styrelsesmøde i Sydslesvigsk Forening påtales det princip, der efterhånden har bredt sig i forholdet til Det sydslesvigske Samråd, at medlemmerne ikke kun er folkevalgte medlemmer af de tilsluttede organisationers styrelser, men at organisationerne som en af deres repræsentanter vælger deres administrationschefer.

29. august: I Husum holdes der rejsegilde for et nyt tårn ved Husum slot som »afløser« det tårn, der blev nedrevet i 1792.

30. august: I forbindelse med Flensborg Avis generalforsamling holdes A/S Flensborg Avis 50 års jubilæum. I 1979 steg holdertallet syd for grænsen med 112, og i første halvår af 1980 med 68, mens bladet nord for grænsen må notere en nedgang på 44.

NORD FOR GRÆNSEN:

4 august: Det svinder i de sønderjyske krigsdeltageres antal fra første verdenskrig. På DSK's årsmøde i Åbenrå oplyses, at medlemstallet nu er nede på 647 fordelt på 52 lokalafdelinger. 106 medlemmer døde i det sidste år.

10. august: De 10 sønderjyske teglværker vil hurtigt kunne omstilles til at aftage naturgassen, når Ruhrgassen i 1982 begynder at strømme til Danmark.

Overfredningsnævnet har afgjort fredningen af Kongeåen omfattende 820 ha. Fredningen vil berøre ca. 400 landbrugsejendomme.

9. august: Den samlede bruttoindkomst i Sønderjylland steg i 1979 med 12 pct. til 12 milliarder kr. Landsgennemsnittet var 11 pct. Højest var stigningen i Bov kommune med 14 pct.

På Folkehjem, Åbenrå, afsløres et maleri af dronning Ingrid, malet af kunstnerinden Franciska Clausen i anledning af dronningens 70-års fødselsdag. Dronningen åbnede samtidig den 10. grænselandsudstilling af sønderjysk kunst i Sønderjyllandshallen i Åbenrå og deltog i indvielsen af Richtsens plejehjem i Tønder.

13. august: I Bov kommune registreres indbygger nr. 10.000.

Dronning Ingrid aflægger besøg ved den nye Højer sluse og ved olieboringerne i Løgumkloster.

16. august: En vikingeboplads fra tiden 800 til 1050 efter Kristi fødsel er fundet i Uldal ved Vojens.

Regionalradioerne bør have større selvstændighed og amtsprogramrådene tildeles ansvar for programmerne, foreslår det sønderjyske amtsprogramråd i en indstilling til Danmarks Radio. Man ønsker desuden oprettelse af flere lokalredaktioner.

Pastor Hans Olav Okkels opfordrer i tidskriftet »ide-politik« til at overveje et valgteknisk samarbejde mellem Kristeligt Folkeparti og Slesvigsk Parti.

20. august: Pr. 1/6 1979 fandtes i Sønderjyllands amt 9035 landbrugsejendomme med 291.887 ha; der var ansat 2246 medarbejdere.

22. august: Den tyske Skole- og Sprogforening i Nordslesvig har i de seneste år investeret knapt 18 mill. kr. Heraf er de 15 mill. tilskud fra forbundsrepublikken og landet Slesvig-Holsten, Midlerne er anvendt til udbygning af de tyske skoler i Sønderborg, Åbenrå, Padborg, Brunde og til nogle mindre opgaver. Til en udbygning af den tyske skole i Haderslev er afsat yderligere 2 mill. kr. Til investering i tyske børnehaver er anvendt 2,7 mill. kr.

Med indvielsen af et nyt el-produktionsanlæg i Dybbøl mølle, bevares møllen som el-producent inden for el-forsyningen Sønderjylland syd.

23. august: De 18 tyske skoler i Nordslesvig kan begynde skoleåret med 1443 elever. Der blev optaget 100 skoleelever og 55 børnehaveklassebørn. Sidste års tal var ialt 1506 elever, heraf 111 begyndere og 63 børnehaveklasseelever. Det tyske gymnasium besøges af 143 elever, +13, og den tyske efterskole

af 55 elever, ÷14. Højest er elevtallet i Tinglev med 227 og Åbenrå med 208. Lavest ligger Øster Højt med 7 elever.

25. august: Hverken Kristeligt Folkepartis sønderjyske formand, Jens Steffensen, eller Slesvigsk Partis formand, Gerhard Schmidt, vil afvise muligheden for et valgteknisk samarbejde. Begge partier afventer dog et udspil fra den anden part.

26. august: 1. april 1980 udgjorde indbyggertallet i Sønderjyllands amt 250.264.

27. august: I det forløbne regnskabsår har det tyske mindretal fra Sønderjyllands amtskommune modtaget ialt 196.500 kr. i tilskud. Det højeste tilskud er på 120.000 kr. til det tyske centralbibliotek i Åbenrå. Som et særligt tilskud har amtskommunen i indværende år bevilget 50.000 kr. til mødreinstitutionen Haus Quickborn i Kollund.

28. august: Undervisningsministeriet vil i det kommende år halvere tilskudet til Grænseregions-forskningsinstituttet fra 1,45 mill. kr. til 730.000 kr. Instituttet, som har en række projekter under behandling, forudser en kraftig nedskæring af medarbejderstaben, hvilket vil sætte instituttets troværdighed på prøve, siger direktør Nils Groes.

I følge det slesvigholstenske finanslovsforslag er der afsat 2,657 mill. DM til tyske mindretalsaktiviteter i Nordslesvig, heraf går 1,3 mill. DM til det tyske skolevæsen.

30. august: Den østrigske kejsersøn, Otto v. Habsburg, besøger det tyske mindretal i forbindelse med en CDU-valgtourne syd for grænsen.

Fra tysk side fremsættes ønske om et mindretalskontaktudvalg til EF, et ønske, Otto v. Habsburg som præsident for Pan-Europa unionen vil bidrage til at fremme.

31. august: I overværelse af dronning Margrethe indvies den nye biskop for Haderslev stift, Olav C. Lindegaard, i Haderslev domkirke.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Læs Grænseforeningens blad

GRÆNSEN

Fire numre om året: 20 kr.

Bestilles hos
Grænseforeningen,
Peder Skrams gade 5,
1054 København K.
Tlf. (01) 11 30 63

De gamle jyske kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

IDRÆTSHØJSKOLEN I SØNDERBORG

Højskole med lederuddannelse i
gymnastik, boldspil, atletik og
svømning.

Sommerkursus for kvinder og
mænd 3. maj-28. juli.

Vinterkursus for kvinder og mænd
3. oktober-28. marts.

Skoleplan sendes.

Telefon (04) 42 18 48

Hans Jørgen Nielsen

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 70 00

Grønsejlandets liv
Grønsejlandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

A/S Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S

CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

Mød Bankrådgiveren i PRIVATbanken

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Seminarieadjunkt Jørn Buch, Marielystvej 10, 6100 Haderslev, tlf. (04) 52 33 08.

Viceskoleinsp. Chr. Stenz, Tøndervej 173, 6200 Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev,

tlf. (04) 52 17 37. (ansvh.)

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland, Haderslevvej 45,

6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 504 26 82.

HØJST ANTIK

v. E. Lund Christiansen
Køb og salg af sønderjyske
antikviteter.

Forretning:

Søndergade 24, 6270 Tønder.

Parkering: Vis a vis Hostrup's Hotel.

Postadresse: DK 6254 Øster Højst.

Tlf. (04) 77 51 36.

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium – Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

**Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn**

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Birgitte Wistoft.

Langt kursus: 2 måneder januar-februar, 3 måneder marts-maj, 5 måneder januar-maj.

Korte kursus juni-november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Tlf. (04) 74 40 40, kontor mandag-fredag kl. 10.30-13.00

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

GRAM
KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/2 • VOJENS

DANEBOD HØJSKOLE – ALS

4 ell. 8 måneders kursus fra september

4 måneders kursus fra januar

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

**Vi skaffer
penge
til huse.**

Kreditforeningen Danmark

Storegade 31¹, Postbox 103,
6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 74 00.

**De fleste ta'r os for
pengenes skyld**

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale.

Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe

Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål.

De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN